
УДК 082
ББК 94
Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: Warszawa, ul. Wyszogrodzka, 16
e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zł.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Aktualne problemy w współczesnej nauce.
(28.06.2013 - 30.06.2013) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»,
2013. - 148 str.
ISBN: 978-83-63620-04-2 (t.1)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-
Praktycznej Konferencji 28.06.2013 - 30.06.2013 roku. Warszawa.
Część 1.

УДК 082
ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora zakazany.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach
należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowa odniesienia do zbioru.

ISBN: 978-83-63620-04-2 (t.1)

"Diamond trading tour" ©

12. Генадис М.Е.,Цзю Э.Г. 52
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

13. Савчук Б. П. 56
ЕЛЕМЕНТИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
«ПЛАСТУ»

14. Палійчук У. В. 58
СТАН САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ (1940-1980-ті
роки)

15. Савченко С. П. 62
ТОМАС ДЖЕФФЕРСОН КАК ДЕЯТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ

16. Садыкова Р. О. 65
ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ПАРТНЕРСКИХ ОТНОШЕНИЙ
ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ЯПОНИИ

17. Мельничук І. А. 68
ЗАКОРДОННІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХVІ - ПОЧ. ХХ СТ. ПРО
УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ТА КОЗАЦЬКУ СТАРШИНУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
ТА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

18. Сініцький А.Ц. 77
ІДЕЯ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПЕРІОДУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

19. Курдина Ю. М. 89
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУТНИЦТВА НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

20. Татаринев С.И., Руденко С.А. 93
РОЛЬ ЗЕМСТВ В СБОРЕ НАЛОГОВ В БАХМУТСКОМ УЕЗДЕ ВО II
ПОЛОВИНЕ XIX- НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЙ

21. Ованесян И.Г. 101
ХРИСТИАНСТВО В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУР ЗАПАДА И РОССИИ

22. Ованесян И.Г. 106
ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВАЛА СССР

SEKSCJA 11. ZARZĄDZANIA. MARKETING. (МЕНЕДЖМЕНТ. МАРКЕТИНГ)

23. Шарафиева К. Ш. 109
МЕРОПРИЯТІЯ С ОДАРЕННИМИ ДЕТЬМИ, КАК СПОСОБ
ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА ФАКУЛЬТЕТА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

24. Кужель В. В. 111
ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОВГОСТРОКОВОГО
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АПВ

Савчук Борис Петрович

доктор історичних наук, професор ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ЕЛЕМЕНТИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО «ПЛАСТУ»

Вивчення теорії і практики національного виховання, козацької педагогіки в контексті скаутського руху вимагає з'ясування широкого кола проблем, що повинні дати відповіді на питання: як і наскільки запозичений іноетнічний досвід духовного і тілесного формування молоді відповідає українській виховній традиції, чи має він аналогічні ідеї, постулати в національній педагогіці. Зауважимо насамперед, що традиція національного виховання ґрунтується на основі творчого синтезу «свого» і «чужого». Так, запозичивши зовнішньо-формальні атрибути та наріжні ідеї скаутингу, його «національний відділ» у вигляді українського «Пласту» постійно живився зі скарбниці національного виховання, так що всі головні складники його виховної системи співзвучні викликам, що постають у процесі формування зростаючого покоління. У зв'язку із цим, докладніше розглянемо цю проблему в народознавчій площині, яка у ретроспективі відображає подібність національної традиції виховання зі скаутськими/пластовими/козацькими ідеалами.

Починаючи із часів Київської Русі, коли закладалися підвалини системи національного виховання, її наскрізь просякає ідея про необхідність підготовки зростаючого покоління до боротьби із зовнішніми загарбниками. Вона досягла апогею за Козацької доби – періоду національного Відродження XVI - XVIII ст., на що вказують пам'ятки фольклору та досвід етнопедогогіки, зокрема й такі своєрідні типи навчально-виховних закладів, як козацькі, січові, сотенні, полкові школи і колегіуми тощо [3; 4].

Прикметною, на нашу думку, є і поява назви “Пласт”. Існують дві версії щодо її авторства. Найвірогідніше вона належить П.Франкові: одного листопадового вечора 1911 р. у колі однодумців шукали український відповідник слова “skauting”, так що наступного дня він, можливо, за підказки батька, запропонував назву “Пласт”. Підтвердженням такої позиції слугує стаття П.Франка “Пластуни”, що з'явилася в “Ділі” вже 11 грудня 1911 р. [1, с.34]. За другою версією назва виникла на зібранні скаутів Головної академічної гімназії, де І.Боберський, покликаючись на статтю в пресі про кубанських козаків-пластунами, сказав, що вони володіли тими ж якостями, який повинні мати члени організації, яка може називатися “Пласт” [1, с. 35].

Назва “Пласт” не лише формально номінує українську скаутську організацію, а й у концентрованому вигляді відображає її національну сутність, засвідчує пошуки шляхів поєднання загальноскаутської ідеї з національними ідеалами, цінностями, прагненнями. А вони насамперед пов'язані з козацтвом та Запорізькою Січчю, які стали головними символами української ідентичності, самобутності, самодостатності й невичерпним духовним джерелом боротьби за незалежність. Такими мотивами

керувався П.Франко, який у згаданій грудневій 1911 р. статті, пишучи про намір створити відділ пластунів і повести їх у гори, відразу пов'язав їх із чорноморськими козаками, що також називалися "пластунами". Вони несли розвідувальну та сторожову службу на Північному Кавказі й уславилися під час численних військових баталій [5].

Феномен козацького пластуництва достатньо з'ясований. Зокрема, у словнику Б.Грінченка наводиться синонімічний ряд слів "пластун", "пластуництво", "пластунський", "пластувати" та відзначається, що це були кубанські козаки, які несли сторожову й розвідувальну службу, займалися риболовлю [2, с. 191-192]. Розширене об'ємне тлумачення цього явища подає словник Брокгауза-Ефрона, де відзначається, що пластунами були найкращі найвитриваліші козаки, які на вартових лініях Кубані робили засідки в очеретах і плавнях, де могли просиджувати днями у воді, серед комашні, під дощем [1, с. 53]. Найповніше їхній побут і життєдіяльність описав отаман Чорноморського козацького війська, письменник Я.Кухаренко. У книзі "Козаки" він зазначає, що пластунами називали не лише військових розвідників, а й кожного кмітливого, сміливого молодого чоловіка, який володів навичками виживання у плавнях і болотах, мав особливі "вдачі", міг імітувати голоси диких звірів тощо [1, с. 45].

Отож назва "Пласт" оптимально відповідала англійському слову "скаут" – розвідник, як, до слова, польському "гарцерж", німецькому "пфадфіндер" та ін. Її пов'язували з козацтвом, яке уособлювало українську національну ідею. Якщо Байден-Пауелл порівнював середньовічних лицарів з новітніми скаутами, то в українському варіанті такі аналоги виглядали ще доречнішими. Пластуни-юнаки, як і пластуни-козаки, мали мати ті ж саме духовні і фізичні якості та володіти подібними уміннями і навичками: бути витривалими і загартованими, карними і точними, знати природу й уміти виживати серед неї. Як перші, так і другі представлялися обраними й жертвними оборонцями своєї Батьківщини.

Таким чином, модель українського скаутингу ввібрала кращі здобутки української педагогічної думки, містила елементи народної педагогіки й була наскрізь просякнута ідеями козакофільства. На перше місце в ній висувалися завдання формування моральних і громадянських чеснот та готовності до професійного і громадського життя. Такі акценти у поєднанні із загальноскаутською теорією і виховною методикою надавали їй оригінальності й відносної цілісності. Таким чином, скаутська виховна система посіла своє окреме місце в історії розвитку української національної педагогіки.

Література

1. Савчук Б. Український Пласт. 1911-1939 / Борис Савчук. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. - 264 с.
2. Словарь української мови / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. - К.: Киевская Старина, 1909. - Т. III. - 357 с.
3. Стефанюк С. Козацька педагогіка. - Харків, 2000. - 127 с.
4. Сухомлинська О.В. Що таке духовність сьогодні? / О.В.Сухомлинська // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах. – Зб. наук. праць. – К.: Педагогічна думка, 2000. – Кн. 1. – С.7-10.
5. Франко П. Пластуни / Петро Франко // Діло. - Львів, 1911. - 2 грудня.

СТАН САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ (1940-1980-ті роки)

Архітектурна сакральна спадщина України – одна з найбагатших у Східній Європі. Сакральна архітектура Прикарпаття – важливий її складник, проте з огляду на комуністичну ідеологію саме за радянської доби їй було завдано чи не найбільшої шкоди у ХХ ст. шляхом “перепрофілювання” та руйнування храмів. За нашими підрахунками, серед занесених до списку пам’яток архітектури Івано-Франківська було 15 сакральних споруд, а в районах області вони становили 85 зі 104 архітектурних об’єктів [3].

На Прикарпатті за досліджуваного періоду головними причинами руйнування сакральної архітектури стали цілеспрямована державна політика, низький культурний рівень місцевого керівництва і населення, ін. [2, с. 15]. Найбільше дерев’яних храмів (25) зосереджувалося в Косівському районі. 3-поміж них, за нашими підрахунками, було і найбільше діючих (13) церков XVIII–XIX ст.: дві Вознесенські – у Бабині і Брустурах; Дмитрівська – у Великому Рожені; Благовіщенська – у Вербівці; Петра і Павла – у Космачі; Вознесенська – у Лючі; Михайлівська – у Лючках; Різдва – у Малому Рожені; Василівська – у Річці; Богородицька – у Рожневі; Святодухівська – у Соколівці; Параскеви – у Шешорах; Троїцька – у Яворові. Вісім споруд стояли пустою, бо, згідно з офіційними даними, перебували в аварійному стані: Стефанівська – у Городі; Параскеви – у Космачі; Воздвиженська – у Микитенцях; Богородицька – у Прокураві; Успенська (мурована, 1623 р.) – у Пістині; Василівська – у Рожневі; Якима і Анни – у Смодні; Покрови – у Старих Кутах. Не за призначенням використовували 4 церкви: Михайлівську в Косові – під Музей народного прикладного мистецтва Гуцульщини, Преображенську в Рожневі – під Музей атеїзму; Петра і Павла у Снідавці – під склад, Іоана у Черганівці – під Музей природи Карпат [3, арк. 21-22].

Документальні матеріали дають суперечливі дані про кількість і стан збереження церковних споруд XVIII–XX ст. у Надвірнянщині, що черговий раз засвідчує істотні прогалини в обліку пам’яток сакральної архітектури. Узагальнення розрізнених даних показує, що стан закритих церков XVIII–XIX ст. у селах Кременці, Назавизів, Чорні Ослави, Делятин, Бистриця, Білі Ослави оцінювався як “середній”, однак через те, що вони стояли пустою, швидко руйнувалися. Натомість храми XVII–XVIII ст. Різдва у Ворохті, Делятині, Яремче; Михайлівський – у Гвізді, Юріївський – у Бистриці; Дмитрівський – у Білих Ославах; Троїцький – у Микуличині залишалися діючими. Завдяки “шефству” міської і селищних рад (фактично релігійних громад) вони були в належному стані, хоча охоронні дошки на спорудах були відсутні [3, арк. 22].

Наступне місце за концентрацією пам’яток дерев’яної архітектури посідали Верховинський та Рогатинський райони, де їх зареєстрували по 10. При

цьому на Верховинщині жодну зі споруд XIX ст. не взяли під охорону держави. З-поміж них були три діючі (Троїцька у Великому Ясеневі, Петра і Павла у Красноїллі, Михайлівська у Черемошні); дві використовувалися під колгоспні та шкільні склади (Успення Анни у Бистриці; Михайлівська у Довгопіллі), а решта стояли пустою (Покрови у Білоберезівці; Миколаївська у Барвінківці; Івана у Зеленій; Різдва у Криворівні; Вознесенська в Устеріках) [3, арк. 18-19]. Одну з небагатьох у гірських районах Івано-Франківщини синагог у Верховині за радянського періоду спершу використовували як лазню, а потім її переобладнали під житловий будинок [7].

Трагічний мартирологруйнування, знищення церков на Івано-Франківщині за радянського періоду стосується більшості пам'яток сакральної архітектури. Ми зупинимося на окремих, однак типових методах та формах нищення цього безцінного складника духовної спадщини українців. З-поміж 20 церков, які зазнали такої долі на Снятинщині [12], Богородчанщині [5], Долинщині [9], відзначимо парафіяльну дерев'яну церкву Святого Миколая у Гошеві (1852 р.), яку 1946 р. зачинили, згодом використовували під склад солі, а 1988 р. спалили за вказівкою районної влади [9, с. 87]. Характерним прикладом політики цілеспрямованого нищення сакральних споруд слугує і доля дзвіниці богослужбової каплиці Святого Івана Богослова кінця XIX ст. у Скобичівці, яку 1963 р. зачинили, а церковні речі вивезли. Відтак доведений до занедбаного стану храм на початку 1970-х років через "аварійний стан" зруйнували трактором [11].

Так само спалили церкви разом із цінними іконостасами в Рідзвянах, Середньому Березові Косівського, підірвали – у Медусі Городенківського районів. У Тисмениці і Довгополі розібрали храми разом з іконостасами відомого маляра І. Труша [1, с. 31]. Чимало сакральних споруд знищили місцеві "громадські активісти". За їхньої участі 1978 р. зруйнували церкву св. Іллі (1837 р.) у Рахині Долинського району [9, с. 131]. За переказами старожилів, у травні 1969 р. вони підпалили церкву Різдва Пресвятої Богородиці у Мошківці Калуського району, причому деякі віряни знали про підготовку злочину, але не попередили громаду через побоювання переслідувань. Обгорілий тоді кам'яний хрест з іконою Богородиці селяни перенесли на цвинтар, а 1988 р. на цьому місці встановили 5 м чавунний хрест й почали зведення нового храму, яке завершили 1992 р. [8]. Отож саме "ідеологічний фактор", а не "культурно-історична цінність", визначали долю сакральних споруд.

Окрім пам'яткоохоронних органів, на її вирішення впливав уповноважений у справах релігії по Івано-Франківській області, зокрема, у лютому 1986 р. він порушив питання про зняття з обліку десяти церков, що належали до "уніатських", з-поміж них - знамениті храми Пантелеймона XII, Успенський 1600 р. у Пістині Косівського і Воздвиженський у Загір'ї Рогатинського районів, Різдва 1615 р. у Ворохті та ін. Такий крок прирікав їх занепад. У листі-відповіді відділу будівництва і архітектури облвиконкому з'ясувалися обставини укладення унії та запевнялося, що "жодна з церков області, що є пам'яткою архітектури, не була збудована на честь її створення", тим паче, що взагалі "не існує архітектурного стилю", який би відповідав "церквам уніатського обряду". Не переконали уповноваженого і ті обставини, що вони перебувають у задовільному стані й занесені до списків пам'яток архітектури союзного і республіканського значення. Отож уповноважений у справах релігії продовжував наполягати на знятті трьох споруд [4, арк. 1-5]. Важко сказати чим би

закінчитися ця справа, якби не “віяння перебудови”.

Через неможливість або небажання забезпечити збереження храмів їхнього знесення домагалися й органи влади. Таким діям часто протистояла принципова позиція обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Чимало дерев'яних церков збереглося у доброму стані й після того, як десятиріччя простояли пустою, хоча це слід завдячувати і напівтаємним заходам місцевих громад. Таким типовим прикладом слугує храм у Глибівці Богородчанського району, який стояв порожнім 37 років від закриття у 1953 р. до відновлення богослужінь у 1988 р. У первісному вигляді пам'ятка являє собою характерний для Прикарпаття тип сакральної споруди кінця XIX ст.: одноверха, тридільна квадратна в плані, триярусна; основою каркасу слугують тесані дубові підвалини із чотиристороннім пологим дахом, грушоподібною маківкою на глухому ліхтарі та кованим хрестом [6].

Якісно збудовані сакральні споруди часто зберігалися у доброму стані навіть за умов (а часто і завдяки) їхнього використання в господарських цілях. Приміром, у церкві Іванна Хрестителя (1846 р.) с. Маркови (Богородчанщина), за радянського часу був склад мінеральних добрив, але вона не втратила автентичності, як зразок одноверхої споруди, зрубної конструкції на дубових підвалинах і кам'яному отинькованому цоколі. Залишилися недоторканими різьблені дерев'яні позолочені царські ворота; огорожа хорів і стовпи з фігурною різьбою; різьблення, що прикрашають з'єднання стін зі склепіннями із темперним живописом XIX ст. на біблійні сюжети [8].

Типовий зразок модернізаційних віянь у сакральній архітектурі Галичини 30-х років XX ст. являє церква Івана Богослова у Богородчанах, зведена заходами єпископа Г.Хомишина за проектом відомого українського архітектора В.Нагірного. У 1962 р. її перетворили на склад райспоживспілки, дерев'яну дзвіницю розібрали, старовинний дзвін віддали на металобрухт, понівечили різницю, ікони розпродали. Доведений до руїни храм не зносили завдяки використанню під склад, який ліквідували лише 1988 р. Після капітального ремонту в церкві відновили богослужіння [10].

Навіть за часів “перебудови”, коли сільським громадам вже почали повертати храми, сакральні споруди продовжували руйнуватися, втрачати цінні твори монументально-декоративного мистецтва. Історія храму Св. Миколая у Підгір'ї на Богородчанщині бере початок від зведеної у середині XVIII ст. каплички на правому березі Бистриці, яку називали “довбушевою”, бо за легендою була збудована на гроші славетного ватажка, який таким чином розплатився із селянином, що нагодував його опришків. У середині XIX ст. каплицю перенесли через загрозу повені і збудували біля неї дочірню церкву Св. Миколая на дубових палях. У 1960 р. її закрили, перетворивши на склад солі, церковні речі вивезли, образи 1852 р. знищили. Напівзруйнований храм у 1989 р. влада хотіла розібрати і перевести у Скит Манявський, але громада власним коштом зробила ремонт; відновили іконостас 1869 р., однак дерев'яний кивот, що був перенесений з “довбушівської” церкви і мав близько 245 років, не змогли врятувати [8]. Отож саме “ідеологічний фактор”, а не “культурно-історична цінність”, визначали долю сакральних споруд.

Отже, попри те, що пам'ятки сакральної архітектури як складники національної культурної спадщини були на обліку держави і загалом перебували

під її охороною, за радянського періоду стан їхнього збереження і використання не відповідав нормам чинного законодавства та міжнародним вимогам до охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини, внаслідок чого чимало з них опинилося в занедбаному стані.

Література

1. Арсенич П. Патріарх краєзнавства / Петро Арсенич // Академік Петро Тронько на Прикарпатті / Упор. М.Косило і Б.Гаврилів. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. - С. 27-35.
2. Вечерський В.В. Втрачені святині / В.В.Вечерський. - К.: Техніка, 2004. - 176 с.
3. Відомчий архів Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Списки пам'яток архітектури з полними даними і сведениями об їх фізическом состояннии на 1 января 1980 г. - 45 арк.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. Р-295, оп. 5, спр. 5707.
5. Звід пам'яток Івано-Франківської області: Богородчанський р-н. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. - 331 с.
6. Поточний архів науково-редакційного відділу "Звід пам'яток історії та культури. Івано-Франківська область". Звіти відряджень у Богородчанський район. Звіт про відрядження Ростислава Гандзюка у с.Глибівку Богородчанського р-ну 8-9 червня 2006 р. - Арк. 24-25.
7. Там само. Звіти відряджень у Верховинський район. Звіт про відрядження 4 липня 2009 р. М.Нагірного у смт. Верховина. - Арк. 22-21.
8. Максимців Г. Церква Святого Миколая / Галина Максимців, Богдан Тихий, Зеновій Федунків // Там само. - С. 222-225.
9. Обереги нашої спадщини. - Долина: Долинська районна організація УТОПК, 2006. - 192 с.
10. Тихий Б. Зберегти хоч те, що ще залишилося / Б.Тихий // Світ молоді. - 1990. - 5 червня.
11. Федунків З. Дзвіниця колишньої богослужбової каплиці Святого Івана Богослова / Зеновій Федунків // Звід пам'яток Івано-Франківської області: Богородчанський р-н... - С. 272.
12. Харитон В. Духовні святині Снятинщини: Пам'ятки церковного будівництва з останньої чверті XVII – до початку XXI ст. / Василь Харитон, Ярослав Романюк, Дмитро Чабан. - Снятин: Прут Принт, 2004. - 242 с.

Савченко С. П.

студент Гуманитарного института

Северо-Кавказский федеральный университет, г. Ставрополь

ТОМАС ДЖЕФФЕРСОН КАК ДЕЯТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ

Всемирно известны заслуги Томаса Джефферсона времен американской войны за независимость, но не всем известны его заслуги в области культуры и науки. Как верно отметил один из его биографов, за Джефферсоном закрепились репутация «писателя, естествоиспытателя, ученого и теоретика в области политики» [1, с. 96]. Он оставил след в истории не только как крупный государственный и политический деятель, но и как философ-гуманист, просветитель, лингвист, ботаник, географ, архитектор, этнограф и палеонтолог.

После завершения войны за независимость он вернулся в родную Вирджинию, где с 1779 г. становится губернатором штата. В этот период времени он работает над трудом о своем родном штате – «Заметки о штате Вирджиния». Он был написан не случайно, в 1780 г. секретарь дипломатической миссии Франции в США Франсуа Марбуа, разослав губернаторам штатов вопросник о природе, географии, экономике, политических и общественных порядках. Он рассчитывал, что полученные сведения дадут французам больше узнать о далекой стране, с которой Франция заключила в 1778 г. союз. Большинство губернаторов оставило эту просьбу без внимания, лишь Делавэр, Нью-Гэмпшир и Нью-Джерси ответили в кратком виде [3, с. 166-167]. Таким образом, Джефферсон был одним из тех, кому были непосредственно адресованы вопросы Марбуа. Впоследствии в «Автобиографии» он отмечал, что на протяжении ряда лет вел записки и собирал различные документы по естественной и гражданской истории, которых хранились у него на разрозненных листах бумаги в полном беспорядке. Запрос Марбуа стал подходящим поводом привести их в порядок. Они содержали обширный материал по американской флоре и фауне, географии, экономике, антропологии и истории. Как отмечает один из биографов Джефферсона М. Петерсон «По своему значению для американской культуры, книга Джефферсона должна считаться одним из наиболее важных литературных и философских достижений американской мысли восемнадцатого столетия» [2, с. 61]. Джефферсон разослал письма ряду своих соотечественников с просьбой выслать материалы об умственной и физической организации коренного населения Америки – индейцев. На основе собственных данных и полученных им материалов он показал в «Заметках», что попытки изобразить индейцев существами более низкой организации необоснованны. Джефферсон доказал, что индеец ничем принципиально не отличается от европейца.

В Заметках Джефферсон говорил о незавершенном характере преобразований в США, указывал на необходимость дальнейшей демократизации общественного строя. Он одобрил выработанную Конституционным конвентом в 1787 г. федеральную конституцию при условии ее дополнения статьями о правах человека. Конституция – это «хорошая канава», но она нуждается еще в «некоторых

штрихах» в виде Билля о правах, гарантирующего основные свободы, - таково было заключение Джефферсона [4, р. 442].

Его законодательная инициатива привела к принятию ряда законов в родном штате: об отмене права первородства, о запрете ввоза новых рабов в Вирджинию, так же он предложил законопроект об отмене смертной казни за все преступления, кроме убийства и государственной измены, однако с перевесом в один голос законопроект был отклонён. Отдельно стоит выделить закон о свободе вероисповедания, которому он сам придавал большое значение, и которому отводил одно из трех его главных дел в жизни. Он критиковал господство церкви и догматизм, выступал за отделение церкви от государства, призывал соблюдать свободу вероисповедания. Он сам придерживался принципов деизма, признававшего существование божественного первоисточника при сотворении мира, но отрицавшего дальнейшее вмешательство Бога в жизнь и дела людей и природы. Придерживаясь этого, он создал Библию в духе деизма, исключив из нее чудеса и рационально осмыслив жизнь Иисуса. Эта книга известна как «Библия Джефферсона» или «Жизнь и нравственное учение Иисуса из Назарета», она заканчивается погребением Иисуса после распятия - его воскресение и вознесение на небо в ней отсутствуют. Это произведение является компиляцией отрывков из различных изданий Нового Завета на греческом, латинском, французском и английском языках. В 1904 году Конгресс США постановил издать её в литографическом виде. С 1904 года и до середины 1950-х годов эта книга вручалась каждому новому члену Конгресса.

Вот как он обосновывал неотъемлемое право человека на свободу совести: «Права на свободу совести мы никогда и никому не передавали, мы просто не могли их передать. Мы отвечаем за них перед своим богом. Законодательные полномочия государства распространяются только на такие действия, которые оскорбляют других. Но меня не оскорбляет, если мой сосед заявит, что существует 20 богов или ни одного. Это не опустошает мой карман, и от этого у меня не ломается нога» [5, с. 68].

В 1800 г. были проведены президентские выборы. На этих выборах Джефферсон опередил Дж. Адамса и стал 3-м президентом США. В знак своей связи с народом Джефферсон в 1801 году пешком шел на церемонию введения в должность. Он не зачитывал больше на торжественных собраниях своего предписанного конституцией послания к Конгрессу, чтобы избежать аналогий с тронной речью короля Великобритании перед парламентом Вестминстера, а отсылал его по почте – практика, которая сохранялась до 1913 года [6, с. 98].

Одно из главных мероприятий его президентства, это Луизианская покупка, которая вдвое увеличила территорию США на Запад. Далее последовала экспедиция М. Льюиса и У. Кларка, первая сухопутная экспедиция через территорию США от атлантического побережья к тихоокеанскому и обратно. Изначально цель экспедиции была весьма скромна — исследовать, то что США приобрели в результате покупки Луизианы у Франции, а результаты заложили основу под будущую экспансию США на Дикий Запад. В дороге к экспедиции присоединилась Сакагавей из индейского племени шошонов, которая оказала большую помощь в качестве переводчика и проводника.

Джефферсон принял участие в строительстве столицы страны —

Вашингтона. Он предложил монументальные и строгие здания по типу древнего Рима, но чтобы они воплощали могущество не империи, а республики. По его проекту были построены такие памятники архитектуры как семейное имение Джефферсона Монтичелло, здание Вирджинского университета в Шарлотсвилле и резиденция правительства штата в Ричмонде.

Томас стал основателем Университета Вирджинии, где высшее образование было впервые полностью отделено от религиозного. Библиотека конгресса США была создана на основе его коллекции.

Томас Джефферсон умер 4 июля 1826 г., в 50-летнюю годовщину принятия Декларации независимости. В заранее написанной эпитафии, впоследствии выбитой на его надгробии, говорится: «Здесь похоронен Томас Джефферсон – автор Декларации Американской Независимости, Статута об установлении религиозной свободы в Вирджинии и отец-основатель Вирджинского университета. Можно сделать вывод, что именно этим трем своим деяниям он отводил главную цель своей жизни. Вклад Джефферсона в культуру и науку США весьма значительный и не подвергается сомнению.

Литература

1. Cunningham N.E. Jr. In Pursuit of Reason. The Life of Thomas Jefferson. Baton Rouge, 1987;
2. Peterson M. Thomas Jefferson's Note on the State of Virginia / Ed. by R.Runte. Vol. 7. Madison (Wisc.), 1978;
3. The Papers of Thomas Jefferson, Vol. 4. Princeton, 1950;
4. The Papers of Thomas Jefferson, Vol. 13. Princeton, 1950;
5. Американские просветители: Избр. произв. В 2-х томах. М., 1968-1969. Т.2;
6. Хайдекинг Юрген Американские президенты. 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. Р-н-Д., 1977.

Садыкова Райхан Оналбаевна

кандидат исторических наук,
доцент кафедры всемирной истории,
историографии и источниковедения КазНУ имени аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ПАРТНЕРСКИХ ОТНОШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ЯПОНИИ

На современном этапе процесс глобализации стимулирует многие государства к сотрудничеству в различных сферах, исходя из национальных интересов страны. И Казахстан как ведущее государство, в Центральной Азии, основываясь на принципе многовекторной внешней политики развивает тесные взаимоотношения со многими государствами. Следует отметить, что глава государства для экономического процветания страны особое внимание уделяет опыту сотрудничества с развитыми странами, как Япония и Европейский союз. В связи с этим представляет важность рассмотрение уровня взаимоотношений авторитетной организации как ЕС с одной стороны, и регионального игрока, Японии, имеющего значительное влияние в Азиатско-Тихоокеанском регионе, с другой стороны.

В данной статье исследователь попытался проанализировать отношения между ЕС и Японией на уровне партнерства, рассмотрев - договорно-правовую базу сотрудничества между двумя сторонами.

Отношения между ЕС и Японией могут служить образцом взаимной выгоды. Став после Второй мировой войны союзником США, Япония фактически передоверила стратегию своей внешней политики Вашингтону, и уже более полувека её отношения с Европой до определённой степени являются отражением американской политики. Япония в силу особенностей своей Конституции, своего географического положения, не являясь членом НАТО, связана с ЕС через американо-японский союз [1].

В период «холодной войны» сотрудничество между Японией и европейскими странами выходит на новый уровень, так как обе страны становятся активными игроками на мировой арене. Европа объединяется в рамках европейских организаций, таких как ЕОУС, Евратом и Европейское экономическое сообщество. А Япония в свою очередь, как основной партнер США в Азиатско-Тихоокеанском регионе, с помощью финансовой поддержки, бурно развивает свою экономику.

Завершение «холодной войны» привело, среди прочего, к существенным переменам в конфигурации треугольника Западная Европа - США - Япония. Несмотря на сохраняющийся фактический приоритет американского направления международных отношений, связи Старого Света и Страны восходящего солнца стали приобретать новое наполнение.

Начиная с начала 90-х годов до настоящего времени Япония и Европейский союз смогли стать партнерами во многих сферах. Одним из первых таких шагов стал официальный визит в Европу в январе 1990 года японского премьер-министра

Тосики Кайфу и его переговоры с президентом Еврокомиссии Жаком Делором по вопросу о финансировании реформ в странах Центральной и Восточной Европы. Данная встреча стала главным толчком для активизации сотрудничества Японии с Европейским Союзом [2].

Начиная с этого визита, между двумя сторонами участились визиты на высшем уровне, во время которых были подписаны важнейшие документы.

Основным первоначальным документом, определившим главные направления сотрудничества стала Гаагская декларация. Декларация была подписана 18 июля 1991 года Жаком Делором и японским премьер-министром Тосики Кайфу. В соответствии с декларацией Япония и ЕС выступали за общий подход к свободе, демократии, торжеству закона и правам человека, обязывались соблюдать законы рыночной экономики, способствовать развитию свободной торговли [3].

Также Япония и ЕС договорились о сотрудничестве в таких областях, как обеспечение доступа своих товаров на рынки обоих партнеров, поддержка развивающихся стран и расширение контактов в сфере науки, технологии и энергетики. Стороны договорились и о проведении ежегодных встреч в форме саммитов в Японии или в Европе на уровне президента Еврокомиссии или Президента Европейского совета и премьер-министра Японии. К тому же отмечалось важность проведения шести месячных консультаций на уровне министров иностранных дел Сообщества, Члена Европейской Комиссии ответственного за внешние связи, а также между министром иностранных дел Японии. Таким образом, Гаагская декларация заложила основы дальнейшего тесного сотрудничества между сторонами, указав главные принципы их диалога и сотрудничества, а также определив органы, уполномоченные за развитие двусторонних отношений.

Вторым важной договорно-правовой базой сотрудничества между ЕС и Японией стал План действий для сотрудничества между ЕС и Японией.

В плане действий определены четыре значимые цели:

1. Поддержка демократии и безопасности;
2. Расширение экономического и торгового партнерства, извлекая выгоду от развития процесса глобализации;
3. Общая борьба против глобальных и общественных вызовов;
4. Сближение народа и их культур.

Таким образом, Япония и ЕС активно сотрудничают на уровне партнерских отношений. В целом можно констатировать, что развитие тесных отношений между Японией и ЕС продолжатся, и оно будет охватывать сотрудничество не только на двустороннем уровне, но и многостороннем, как сотрудничество в международных организациях как ВТО и ООН. Формирование договорно-правовой основы партнерского уровня сотрудничества явно свидетельствует об этом. Также и уступки в вопросе снятия ограничений в отношении европейских товаров на японском рынке будут способствовать активизации экономического партнерства.

2. Chronology of EU-Japan relations // http://ec.europa.eu/external_relations/japan/intro/chrono.htm
3. Joint Declaration on Relations Between the European Community and its member states and Japan (July 1991) // www.mofa.go.jp

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена исследованию партнерского уровня взаимоотношений между ЕС и Японией на современном этапе. Особенно автор уделяет большое внимание изучению договорно-правовой основы таких отношений.

This article focuses on the research of partnership relations between the EU and Japan in modern world. Especially the author pays attention to the studying of the legislative basis of such relations.

Мельничук І. А.

Кандидат історичних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету.

ЗАКОРДОННІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ДОСЛІДЖЕННЯ XVI - ПОЧ. XX СТ. ПРО УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ТА КОЗАЦЬКУ СТАРШИНУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

Вперше про українське козацтво згадується в документах 1492 р. Воно формувалося із селян, міщан, вихідців зі збіднілих бояр, духовенства й української шляхти, котрі заселяли південь Київщини, Переяславщини та Брацлавщини. Життя і діяльність козаків пов'язана з хоробрими, талановитими ватажками, вихідцями з української шляхетської, а у деяких випадках, і князівської, еліти: Остапом Дашкевичем, Дмитром Вишневецьким, Іваном Свірговським, Богданом Ружинським, Іваном Підковою, Самійлом Зборовським, Криштофом Косинським, Северином Наливайко, Максимом Кривоносом, Петром Конашевичем-Сагайдачним, Іваном Сулимою тощо.

Вже у XVI столітті з'явилися твори, автори яких прагнули з'ясувати причини виникнення козацтва, роль козаків як еліти суспільства в історичних подіях. Першою була хроніка Мартіна Бельського (1494 — 1575). Шляхтич родом, сучасник Реформації і польського Відродження, писав свої твори рідною, польською мовою. «Хроніка польська» була видана 1597 року[1].

1584 року в Польщі вийшла книга Бартоша Папроцького «Herby gycerstwa Polskiego», який описує процеси формування козацтва[2, с.156-167].

Цінним історичним джерелом є «Опис України» французького інженера Г. де Боплана, який біля 20 років перебував в Україні на службі польським королям і був безпосереднім очевидцем багатьох подій того часу. Він залишив цікаві замальовки з життя і побуту козаків, їх звичок і характеру, способах ведення війни [3].

Історіографічні хроніки XVIII ст. німецьких істориків Карла Гаммерсдорфера «Історія українців і запорізьких козаків» (1789) [4] та Йоганна Енгеля «Історія України і українських козаків» (1796) [5], двотомна праця француза Жана-Бенуа Шерера [6] були присвячені Хмельниччині, описували процеси формування військової еліти українського народу – козацтва.

Кінець XVI– поч. XVII ст. справедливо вважається в Європі початком національного піднесення, одним із проявів якого став пошук безперервного зв'язку зі славетним минулим, «власною античністю», яку українці вбачали у Київській Русі. Відтак княжі роди проголошуються прямими нащадками великих давньоруських князів – таку спорідненість бажали віднайти не лише самі представники цих родів, а й тогочасні літописці та літературні кола української релігійно-філософської еліти. Об'єктивно кажучи, більшість існуючих на початок XVII ст. княжих родів були нащадками, скоріше за все, Наримунта чи Ольгерда, і всі вони утвердилися в руських землях упродовж XIV ст., але і численні Рюриковичі, звичайно, безслідно зникнути не могли, поступово розчинившись у новій крові українсько-литовського княжого

загалом.

Саме на той час значно збільшується кількість литовців та білорусів, які в нагороду за різні заслуги отримували земельні наділи в Україні чи зав'язували тут родинні зв'язки. Напрочуд швидко відбувалося їх зрощення з місцевою верхівкою. Нашадки із другого-третього поколінь приблизно десятка наймогутніших родів прийшлої знаті (Вишневецькі, Збараські, Корецькі, Сангушки, Четвертинські, Чарторийські), представляючи інтереси руських місцевих сил, поступово перебирають на себе функції колишніх місцевих удільних князів і розділяють на зони впливу Волинь та Центральну Україну.

У мемуарній літературі, тобто щоденниках, спогадах, записках та літописах останньої чверті XVII-XVIII ст. (Я. Маркевич, С. Величко, М. Ханенко, Р. Ракушка-Романовський, Г. Грабянка та деякі інші) йдеться про діяльність гетьманів, старшини, шляхтичів, іноземних урядовців в Україні, аграрні відносини, військові події, народне господарство, «послушенство» посполитих. Сучасники, особливо ті, що належали до верстви козаків XVI-XVII ст., схильні були розглядати козаків як лицарів в обороні православної віри грецького обряду, а Військо Запорізьке Низове як військово-політичне утворення на зразок лицарського ордену. І дійсно, якщо порівняти козацтво з лицарськими орденами Західної Європи, то у вічі впадає багато спільних рис. Ці складні процеси українського козацького елітотворення знайшли своє місце передусім в козацьких літописах Самовидця і Г. Грабянки [7; 8]. До 1846 р. «Літопис Самовидця» зберігався у рукописних списках. У тому ж році один варіант літопису був опублікований О. Бодянським у московських «Чтениях». Автор «Літопису Самовидця» належав до старшинської верхівки, був добре обізнаний з політичними подіями свого часу і сам брав участь у громадському житті. Свій літопис він починає з пояснення причин повстання 1648 року. Періоду, що передував Хмельниччині, він майже не приділяє уваги.

«Літопису Самуїла Величка», написаного 1720 р, автор надав, за тогочасною традицією, розгорнутої назви: «Сказання про війну козацьку з поляками, що через Зиновія Богдана Хмельницького, гетьмана військ Запорозьких вісім літ точилася, а близько двадцяти літ тяглася з Іншими державами у поляків, якою він, Хмельницький, при всесильній Божій помочі з козаками і татарами із тяжкого лядського Іга вибився і під великодержавне пресвітлого монарха російського Олексія Михайловича добровільно піддався» [9]. Перший том обіймає події 1648-1659 рр., другий – 1660-1687 рр., третій – 1687-1700 рр., четвертий том не завершений. З погляду об'єктивності та детальності відображення історичних подій третій том найцінніший. Літопис охоплює час від стародавності до 1709 р., падіння І. Мазепи і вибору на гетьманство І. Скоропадського. Але головна та найбільша частина твору присвячена війні під проводом Б. Хмельницького, текст про цю війну займає 123 сторінки [9].

Д. М. Бантиш-Каменський підготував 4 т. «Історію Малої Росії» [10]. Автор не виступає проти верховенства Російської імперії над Україною, хоча і відстоює право останньої на автономне козацьке самоврядування. У додатку до кожного тому опублікована величезна кількість знайдених в архівах Москви, Чернігова, Києва документальних джерел історії України. Зокрема, тут вперше побачили світ основні документи, що розповідають про умови приєднання України до Росії в 1654 р.

Його батько, знаний український та російський історик та архівіст, М.

Актуальні проблеми в сучасній науці

М. Бантиш-Каменський, також трактував події Переяслава 1654 р. як акт приєднання України до Росії, обгрунтований тезою про природне «повернення» українських земель в лоно Росії, про це «повернення» як головний результат війни сповідали спостереження про ознаки козацької

державності, незалежну зовнішню політику Б. Хмельницького, інваріантність політичної орієнтації еліти, українсько-російські протиріччя [11].

У п'ятитомній «Історії Малоросії» Миколи Маркевича, що вийшла в світ в 1842-1843 роках, широко використовується фактичний матеріал козацьких літописців XVII-XVIII ст. автор приділяє увагу українській шляхті в будові держави Б. Хмельницьким [12, с.265].

Відзначаємо діяльність М. Максимовича як аналітика процесу формування військової еліти на теренах Війська Запорозького. Змістовними є його праці з історії Давньої України, Києва та його пам'яток, зокрема «Очерк Києва», «Письма о Кieve к М. Погодину» та ін., з історії козацтва, «История письма о казаках приднепровских», «Письма о Б.Хмельницком», «Бубновская сотня» та інші мали особливе значення для дальшого розвитку української історіографії [13, с.15-36; 14, с.1-48; 15].

М. Костомаров синтезував історико-археографічні знання, досліджуючи в політичну історію Речі Посполитої кінця XVIII ст., торкався також питання возз'єднання Правобережної України з Росією, та значущості особистості в історії, зокрема в «Історії України в життєписах визначніших її діячів». Але автор недооцінював ролі політичних лідерів та владних еліт в історії, що проявилось у таких його роботах, як «Богдан Хмельницький», «Мазепа та мазепинці». М. Костомаров виходив з того, що історичний розвиток кожного народу визначається його духовними властивостями. Духовну природу українського народу, наприклад, визначало панування демократичних засад, вічового устрою в його суспільному житті, волелюбство та ін. Разом з тим цей демократизм і волелюбство, не стримані організуючою основою, приводили до негативних наслідків. Одним з них була поява в Україні в XV ст. козацтва. [16; 17; 18]. В цілому М. Костомаров розглядав козацтво як на анархічну, руйнівну силу [19].

Середина XIX ст. представлена працями О. Лазаревського по дослідженню генеалогії дворянських родів [20, с.438-455; 21, с.7-13; 22, с.11-14; 23, с.35-148], М.А. Скальковського «Очерк Запорожья» про окремі регіони України [24]. Відомий історик і етнограф А. Скальковський вбачав у козацтві своєрідне військово-монастирське братство. Цей дослідник одним з перших опрацював архівні матеріали з історії Запорізької Січі. Він врятував від повного зникнення безцінні документи, а також свідчення колишніх запорожців.

У першій частині книги М. Скальковського «Історія нової Січі або останнього коша Запорожського» (1841) увага приділена походженню козацтва, формуванню Запорозького низового війська, подано цікаві подробиці про його склад, управління, військову готовність, судочинство, церковний устрій, громадське й домашнє господарство, торгівлю, звичаї. Друга і третя частини щедріше документовані матеріалами про воєнні походи запорожців, їхні взаємини з поляками, турками, татарами. Висвітлено головні події аж до атакування Січі у червні 1775 року і долю козацтва після падіння Коша на річці Підпільній [25].

В. Антонович досліджував історію козацтва, гайдамаччини, українських

міст, шляхетства. Ідучи слідом за М. Костомаровим і трохи змінюючи його основні тези про особливості духовної природи народів, В. Антонович твердив, що кожен народ в своєму історичному розвитку виконує певну, лише йому властиву «керівну ідею». В історії українського народу ця ідея втілена в принципі вічного устрою — широкого демократизму, тобто визнання за кожною особою повної рівності в правах [26; 27; 28].

Заснований на цих принципах ідеальний, на думку В. Антоновича, общинний устрій, якому невідомі класові суперечності, знайшов своє відображення в українському козацтві, в Запорізькій Січі («Виклади про козацькі часи на Україні») [29]. В. Антоновичу вдалося першому в Російській імперії поставити археологічні роботи на наукову основу.

З середини XVI ст. спостерігається новий етап в історії українського козацтва. За слухним зауваженням І. П. Крип'якевича, на цей час «в степах виробився оригінальний тип господарки, а в його обороні нова воєнна організація; знов під впливом сеї господарки і в війні зі степовими ордами повстала нова козацька суспільність, зі своїм окремим побутом і окремим світоглядом. Виробивши собі новий лад в степах, переходять козаки до давніх українських центрів, до городів; тут лучаться з міщанською опозицією против нових міських порядків, переймають на себе її боротьбу з локальними урядниками і реорганізують міста за своїм ідеалом. Цілий цей процес відбувається дуже скоро; козацький лад так знаменито відповідав пограничним відносинам і в своїм поході показав стільки сили, що протягом двох-трьох десятиліть скозачили всі міста над степовим поясом» [30, с.44]. Отже, перенесення козацького устрою на волості стало важливою передумовою формування окремого соціального стану. Цей процес збігається, за думкою І. Крип'якевича, з характерним для середньовічних держав «переосмисленням панівним класом свого місця в суспільстві» [31, с. 8-91].

К. Любавський виявив, що консолідація елітних верств Великого князівства Литовського супроводжувалася ліквідацією різноманітних ступенів ієрархії та ревізією прав на шляхетство. Підставою для визнання останніх стало не відбування військової служби, а наявність документально підтвердженого землеволодіння. Якщо для магнатів, князів і зем'ян дана обставина не створювала особливих проблем, то вона з усією гостротою постала перед боярами. Переважна їх більшість володіла землею за звичаєвим правом, тому лише небагатьом вдалося довести своє «благородне» походження шляхом пред'явлення жалуваних грамот на землеволодіння [32].

Всі ж інші представники цього стану переводилися до розряду державних селян. Обставини життя на Подніпров'ї, зокрема, слабкість виконавчих та судових структур, відкривали можливості панування на прикордонні зі Степом права сильного, а подекуди і кулачного права. Звідси – поява латифундій нових власників, особливо гетьманів, воевод, примноження магнатських родів, так званих «королев'ят» – Вишневецьких, Корецьких, Збараських та ін. Серед прибулих на Подніпров'я було немало й таких, хто головним своїм заняттям вважав військове ремесло.

Польські дослідники виявили, що вже при Стефані Баторії шляхта становила верхівку козацького реєстру [33, S. 154]. Зростання престижу козащини залучало до королівської служби нових представників привілейованої верстви як українського, так і польського походження. Шляхтичі не лише очолювали реєстрових, а й становили

основну масу козацької старшини. Тим більше, що в її середовищі перебувало чимало представників польського етносу [34, S.254].

Саме тому в документальних матеріалах південного порубіжжя кінця XVI – початку XVII ст. трапляються лише окремі згадки про бояр [33, S.129, 435]. При цьому обов'язково підкреслювалося їхнє «не шляхетське» походження, належність до «хлопства». У Північній Київщині та на Волині українському боярству під назвою «околичної шляхти» вдалося утриматися аж до Національно-визвольної війни середини XVII ст. Проте в джерелах дедалі частіше з'являлися такі визначення їхнього соціального статусу, як, наприклад, «козаки, звані боярами овруцького староства» [33, S.352]. Водночас поповнення козацтва боярським контингентом збіглося з важливим моментом у формуванні лицарської верстви, а саме: початком генези станових прав.

Формування реєстрового війська на рубежі XVI–XVII ст. не дозволяє ґрунтовно проаналізувати його структуру та національний склад, передусім через спонтанні та нерегулярні зусилля польської влади по залученню козацтва на державну службу. Іван Крип'якевич, автор двох перших частин відомої праці «Історія українського війська» у главі, присвяченій реєстровому козацтву, зазначає: «Державна організація козащини не була дуже тривка... організації козацького війська ніколи не доводили до кінця, головню через те, що у польському скарбі не було грошей на заплату» [35, с.176] Однак наступний розвиток подій, зокрема війна з Московією, Цецорська та Хотинська битви, сприяли поповненню реєстру представниками української шляхти, до якої належали Петро Сагайдачний, Оліфер Голуб, Михайло Дорошенко, Марко Жмайло, Іван Сулима, Богдан Хмельницький.

М. Ф. Владимирський-Буданов, відзначав що Хортицька фортеця стала гніздом «низової вольниці, которая послужила потом зерном будущей Сечи» [36, с.168]. У житті запорозької громади особливе місце відводилося курінному отаманові – безпосередньому начальникові куреня, що був своєрідним козацьким земляцтвом. Назви куренів, як правило, походили від місцевості, де раніше проживали козаки на волостях. Михайло Слабченко нараховував у XVI ст. на Січі 7 куренів: Пашківський, Титарівський, Дерев'янківський, Поповичівський, Іванівський, Канівський, Дядківський [37, с.330]. І в подальшому на Січі зберігався курінний устрій, при якому верховна влада перебувала в руках кошового отамана, лише кількість куренів з розростанням Війська Запорозького збільшувалась. З кінця 20-х років XVII ст. практикувалося обрання старшого серед нереєстрових, який іменувався «гетьманом запорозьким» [38].

Наукова творчість Дмитра Івановича Яворницького, визначного українського історика, археолога, етнографа, фольклориста, поета і письменника, припадає на період діяльності багатьох з названих істориків і продовжувалась значний проміжок часу. З початку 80-х рр. XIX ст. і до кінця 30-х рр. XX ст. ним була підготовлена відома 3-х томна узагальнююча праця «Історія запорізьких козаків», хоч протягом останніх років моральних, ідеологічних та службових переслідувань академік АН УРСР Д. І. Яворницький фактично був позбавлений можливості плідно працювати і не друкувався. Творча спадщина Яворницького багатогранна, особливо у дослідженні історії України доби козацтва, за що в науковому середовищі історик отримав прізвисько «козацький батько». Д. Яворницький (1855-1940

рр.), підтримуючи гіпотези М. Костомарова і В. Антоновича, висвітлює історію Запорізької Січі. Оперуючи джерелами, у своїй головній роботі він прагнув привести читача до висновку: «Запорізька община доходила до повного ідеалу, невідомого ні в стародавньому, ні в середньому, ні в новому віках; пануюче тут начало рівності проходило всюди: під час загальних зборів, при розподілі майна і приватному житті»[39].

Вітчизняні історики дійшли висновку: історія українського козацтва є невід'ємною й органічною частиною історії України, а також всесвітньо-історичного процесу. Від найдавніших часів найбільш мужні, відважні й загартовані в боях з ворогами своєї землі представники українського народу організувалися в окрему історичну спільноту – козацтво. У добу пізнього середньовіччя українське козацтво остаточно сформувалося як суспільна військова верства. Традиції звичаєвого права стали основою для творення специфічних правил функціонування козацької громади. Українські козаки самоусвідомлювали себе лицарями, тобто особисто вільними людьми, спосіб життя яких визначало воєнне ремесло та належність до чітко окресленої військової організації. Головними козацько-лицарськими чеснотами були: мужність, вдача, вірність, гідність, честь, добра слава, здатність до самопожертви, патріотизм, рицарська служба, оборона Вітчизни, захист рідної віри. Таким чином, козацтво у більшості своїй було уособленням національного духу, високоїдейною і високоморальною елітою своєї нації.

Виникнення козацтва та об'єднання його у військову організацію сталося в XIII-XVI ст. – відзначає більшість дослідників XIX ст.: М. Костомаров, І. Срезневський, М. Сумцов та інші. Всупереч народницькому напрямку, але в руслі концепції М. Грушевського, почав утверджуватись державницький напрямок в історичних дослідженнях Д. Дорошенка «Гетьман Петро Дорошенко», «Нарис історії України» [40; 41]. Актуальними є праці С. Томашівського, який у відповідності з державницькою ідеєю описав синтез державницьких устремлінь українства від Княжої доби до Козаччини [42; 43; 44; 45].

Відомими є публікації В. Липинського, який ґрунтовно проаналізував переломні моменти Козацького періоду нашої історії. У науково-популярному есе «Релігія і Церква в історії України» [46]. Вячеслав Липинський вперше окреслив Україну як «терен між Сходом і Заходом». За його висловом, це є «суттю України, її душею, даною їй в день її народин до Бога, історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальності» [47].

В умовах незалежної України більшість істориків ґрунтується в своїх працях на засадах утвердження національної свідомості і державотворення, відзначає значимість козацтва як провідної верстви українського суспільства та його військово-політичної еліти – козацької старшини.

Вчені минулих поколінь разом із сучасними істориками України роблять узагальнюючий висновок: український етнос втратив створену ним державність Київських часів, але зберіг і продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях. У XVII ст. він робить нову спробу творення власної держави під проводом Богдана Хмельницького.

Список використаної літератури

1. Kronika Polska M. Bielskiego. Sanok, 1856. – Т. 2. – 882 s.

2. Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego. Kraków, 1858. – С. 156 — 167
3. Гійом Левассер де Боплан. Опис України./ Переклад Я.І.Кравця, З. П. Борисюк.– Київ, 1990. –
4. Hammerdцrfer K. Geschichte der ukrainischen und saporogischen Kosaken nebst einigen Nachrichten von Verfassung und Sitten derselben. Leipzig, 1789.
5. Johann Christian v. Engel. Geschichte der Ukraine und ukrainischen Cosacken. Halle, 1796;Енгель Й.-Х. Історія України та українських козаків./ «Схід-Захід»: історико-культурологічний збірник. – К.,1998 –2004. – вип.1-6.
6. Жан-Бенуа (Йоганн-Бенедикт) Шерер. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорозжців та козаків України, або Малоросії./ Переклав з французької Коптілов В. В. – К.,1994.
7. Літопис Самовидця. видання підготував Я. І. Дзира. — Київ: «Наукова думка», 1971. — 208 с.
8. Літопис гадацького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. — К.: Т-во «Знання» України, 1992, — 192 с.
9. Величко С. В. Літопис. Т. 1. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич.— К.: Дніпро, 1991.— 371 с.; Літопис. Т. 2. / Пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич.— К.: Дніпро, 1991.— 642 с.
10. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времён присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края: в 4-х ч., М., 1822.
11. Бантыш-Каменский Н.Н. Дипломатическое собрание дел меж Российским и Польским дворами с самого оных начала по 1700 год // Чтения ОИДР — 1860. Кн. 4. – 1861, Кн. 2. – 1862.
12. Маркевич М. История Малороссии. – в 5 т-х. – М., 1842-1843. – Ч. I. – С. 265.
13. Максимович М .А. Волинь // Киевлянин -1842. – № 14. – С. 15-36
14. Максимович М.А. Письма о князях Острожских // Максимович М.А. Собр. соч. – К.,1866.– Отд. 1.– С. 1-48
15. Максимович М. Письма о князях Острожских к графине А.Д.Блудовой. – К., 1866. – 54 с.
16. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Кн. 1-3. – СПб., 1873 – 1888.
17. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – М., 1991. – 616с.
18. Костомаров М.І. Галерея портретів. – К., 1993. – 326 с.
19. Костомаров Н.И. Черги народної южно-русской истории / Историческія монографіи и изслѣдованія Николая Костомарова. –Т.1. – СПб.:Тип. товарищества «Общественная польза»,1863-1872.
20. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII–XVIII вв. Кочубеи (В. Л. Кочубей), Мазепа и М. Кочубей //

Русский архив. – 1876. – Т. 3. – С. 438–455.

21. Лазаревский А. Крыжановские // Киевская старина. – 1884. – № 5. – С. 7–13
22. Лазаревский А. Очерки Малороссийских фамилий. Безбородки // Русский Архив. – 1875. – № 3. – С. 311–314
23. Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов в Черниговской губернии // Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1868. – Кн. 2. – С. 35–148.
24. Скальковский А. А. Очерки Запорожья. – ЖМНП, 1840 г. – ч. 25. – № 3. – с. 191 – 226; ч. 26. – № 4. – с. 27 – 42.
25. Скальковский А. О. История новой Сечи или последнего коша Запорожского. – 1841. – 455с.
26. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – 426 с.
27. Антонович В. Б. Исследование о городах Юго-Западной России по актам 1432-1798 // Архив Юго-Западной России. – Ч. 5. – Т. 1. – К., 1870. – С. 1–90
28. Антонович В. Б. Монографии. – Т. 1. – К., 1885. – 450 с.
29. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. - Київ: Дніпро, 1991. – 238 с.
30. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – К.: вид. АН УРСР, 1954 р. – 546 с.; 2 вид.: Львів.: Світ, 1990 р. – 408 с.
31. Крип'якевич І. З пограничної українсько московської переписки 1649–1651 рр. // ЗНТШ. – 1929. – Т. 150. – С. 8–91.
32. Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовского государства ко времени издания Первого Литовского Статута— М.: Университетская типография, 1892.– С. 541.
33. Źródła dziejowe.— Warszawa, 1894. – Т. 20. – S. 129, 154, 352.
34. Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym kozaczyzny ukrainnej na przełomie XVI i XVII wieku // Przegląd Historyczny, 1948. – Т. 37. – S. 254
35. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) [Текст] / Упорядник Б.З.Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – с.176
36. Владимирский-Буданов М. Ф. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.) // Архив ЮЗР.– Ч. 7.– Т. 2.– С. 168.
37. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. – К., 1927.– Вип. 3.– С. 330.
38. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Archiwum Radziwiłłów (AR) V, spr. 15344, s. 1; Сулимовский архив: Семейные бумаги Сулим, Скороуп и Войцеховичей XVII–XVIII вв.– К., 1884.– С. 8.
39. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. / З російської переклав Іван Сварник. — Львів: «Світ», 1990; К.: Наукова думка, 1991
40. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью Йорк, 1985. – 712 с

41. Дорошенко Д. Початок гетьманування Петра Дорошенка, 1665–1666 // Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1942. – С. 120–144
42. Томашівський С. Матеріали до Історії Хмельниччини // Записки НТШ. — Львів. – 1896. – Т. 14. – С. 1–14.
43. Томашівський С. З життя галицько-руських соймиків 1648–1649 рр. // Жерела до історії України-Русі (Матеріали до історії Галичини. — Т. 1). — Львів, 1898. – Т. 4. – С. 1–36.
44. Томашівський С. Перший зазивний лист Хмельницького // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. 23–24. – С. 1–9.
45. Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. 23–24. – 138 с.
46. Липинський В. Релігія і церква в історії України / Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва у XVII – ім. ст. – Твори, Т. 3. — Філадельфія, 1991. – 346 с.
47. Липинський В. Участь шляхти у Великому українському повстанні під проводом гетьмана Б. Хмельницького. — Твори, Т. 2. — Філадельфія, 1980. — 637 с.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, політології та психології
Житомирського національного агроекологічного університету

ІДЕЯ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Кожна національна спільнота має свою національну ідею, яка супроводжує період існування нації. В свою чергу українська нація не є винятком з цього. Найповнішою адекватною суспільно-політичною формою вираження її є національна державність. «Ми говоримо про національну ідею, - стверджував видатний релігійний філософ ХХ ст. М. Бубер, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [1, с. 259].

Щодо самої структури національної ідеї, то вона, насамперед, складається з певних ідеалів, або якогось панівного ідеалу, що має інтегруючий характер. Цей ідеал мусить бути позитивний, або, принаймні, спрямований на позитивний результат. Поряд з ідеалами, наступним структурним елементом ідеї є саме заперечення підпорядкованості українців ідеологічним постулатам ідей інших націй, висловлення власної окремішності, підкреслення різниці з чужими етносами. Процес починається з розуміння власного «я» та усвідомлення решти, що не входить в це «я».

Шляхи й методи формування національної ідеї ґрунтуються на загальних правилах з виділенням особливостей етапів її становлення. Так, перший пов'язаний з появою певного критичного настрою, негативізму в суспільстві до існуючої системи, норм та способу життя, він виростає поступово в рішуче заперечення існуючого стану, і тоді, коли одного заперечення мало, виникають певні ідеї. Вони теж проходять три етапи: 1) висувається ідея, яку більшість зустрічає вороже; 2) коли свідомою частиною суспільства починає ставитися до неї з розумінням, 3) ідея оволодіває масами, які розглядають її як свою, ідея стає пануючою, її захищають всі [2, с. 351].

Особливості формування національної ідеї полягають, зокрема, у тому, що після її одержавлення, коли настає етап певної загальної ейфорії, важливою є динаміка дальшого розвитку, оскільки старі ідеали і етнокультурний матеріал стають часто гальмом прогресу. Тому на цьому етапі є важливим стан критики і самокритики в етносі. Лише критичність на етапі певної зрілості національної ідеї може врятувати її від самовиродження.

Другою особливістю формування національної ідеї є її тісний зв'язок з релігією, з месіанством.

Третьою особливістю національної ідеї є її політичність, бо в ній закладено або потяг до панування, або до визволення з-під політичного панування інших [3, с. 352].

Нарешті, важливим є своєрідний шлях формування національної ідеї у націй, що втратили державність і ведуть боротьбу за її відновлення. Чеський політолог М.

Грох виділяє три етапи формування національної ідеї для таких націй: перший - це культурницький (відродження етнографічної, мовної і фольклорної спадщини), другий - просвітницько-патріотичний (національна свідомість вноситься широко через освітньо-культурні заклади в народ), третій - це розгортання масового руху за політичне самовизначення [4, с. 29].

Методами формування національної ідеї є - переконання і примусовий чинник, тобто вольовий. Головним суб'єктом, що творить національну ідею, є національна інтелігенція, свідомо ініціативна меншість, що віддано, не за винагороду служить ідеї, кладе на олтар нації всі свої скромні надбання. Саме вона, є критичною меншістю, вона породжує ідеї, розвиває їх, оновлює.

Спираючись на вищезазначені теоретичні міркування щодо суті, змісту процесів формування національної ідеї взагалі, можна перейти до з'ясування витоків та суті становлення української національної ідеї.

Процес зародження української, як і будь-якої іншої, національної ідеї, був досить складним і довготривалим. З'ясування його глибинної суті передбачає опору на певні висхідні чинники, які відіграли найістотнішу роль у самоідентифікації, самоусвідомленні українського народу як повноцінного і цілком окремого феномена історії. Цими визначальними моментами в даному становищі стали особливості заселення території, яка з прадавніх часів стала природним місцем мешкання далеких предків українців, географічно-територіальне, геополітичне розташування регіону [5, с. 5].

Територія України з давніх-давен становила собою цілісний природний і економічний регіон, який, незважаючи на військові та політичні хуртовини, в процесі свого розвитку ставав все більш єдиним, що в кінцевому результаті призвело до формування на цих землях українського етносу, який увібрав в себе елементи культур і впливів всіх племен і народів, які пройшли за тисячоліття по даній території.

Звернімось до карти Батьківщини. Ми побачимо на ній три виразні смуги: ліс - на півночі, лісостеп (приблизно на широті Київщини) і степ, одне з дуже типових явищ нашої географії, що тягнеться до нашого моря, яке становить природно-географічну підставу нашої Батьківщини. З усіх боків ці землі були оточені природними кордонами.

Ця територія була унікальна своїми природними багатствами: родючими ґрунтами і чудовими пасовиськами, великими лісами й запасами корисних копалин, безліччю великих і малих річок. Вона ніби спеціально була створена природою для життя і розвитку людей. Археологи доводять, що заселення території нинішньої України людьми сталося ще в часи палеоліту [6, с. 13].

Хоча матеріальних доказів - знахідок тих часів досить мало, та більш докладними свідченнями є дані про кінець неоліту на всій території України, який характеризується надзвичайно багатою, блискучою культурою хліборобів. Перші знахідки цієї культури були зроблені відомим київським археологом В. Хвойкою на початку ХХ ст. в селі Трипілля, недалеко від Києва. Назва «Трипільська культура» залишилася до наших часів за цією культурою, незважаючи на те, що межі її поширення сягають за сучасними дослідженнями, від Слобідської України до Словаччини, від Чернігівщини до Чорного моря та Ватиканського півострова [7, с.49].

Добу неоліту і, зокрема, Трипільську культуру ряд вчених пов'язують з

українським народом. В.М. Щербаківський писав, що жодного переселення слов'ян не було. Слов'яни-українці жили в Україні від доби неоліту [8, с. 53]. «Гадаємо, що історія України починається з палеоліту ... що всі послідовні великі культури на Україні являють собою етапи, щаблі формування та розвитку українського народу аж до нинішнього часу» [9, с. 15].

Як зазначав відомий дослідник В. Петров: «Немає сумнівів, уже в трипільський період Україна набуває певної суми характеристичних ознак, що лишають властивою приналежність за наших часів етнографічної культури українського народу, як народу хліборобського... Уже за неоліту сформувалася на Україні сума певних елементів матеріальної культури, що входять і досі як складова частина до змісту етнографічної культури українського народу» [10, с. 53].

Велике значення для нашої Батьківщини мало входження її до антично-грецького кола, до кола античної культури Еллади - основи пізнішої культури і Риму, і Європейського Заходу.

Коли ми пригадаємо собі головні складники античної грецької культури і при цьому спробуємо знайти сліди тих складників, які всякли в нашу землю і її прамешканців, то, в першу чергу, мусимо згадати людську особистість, правдоподібне джерело нашого пізнішого специфічного «індивідуалізму». Це на противагу тим культурам, де в осередку їх стоїть з одного боку - автократ, а з іншого - маса, без обличчя і тому автократові невольничо-покірна... [11, с. 23-24].

Варто також зазначити, що на відміну від багатьох інших народів, які в процесі історичного розвитку (пошук природного середовища, війни, колонізації тощо) змушені були зазнавати значних міграцій, іноді тотальних переселень, що приводило до відриву від первісного етнічно-територіального коріння (або суттєвих видозмін, трансформацій, асиміляцій), доля наших давніх предків склалась інакше. Починаючи з доби неоліту, переселень автохтонних жителів із фатальними наслідками не було. І яких випробувань, і якого знищення вони не зазнавали протягом тисячоліть, все ж не залишали своєї прабатьківщини, а вплив зовнішніх привнесених чинників залишався вторинним, ніколи не перемагав кореневого, природного начала.

Один із авторитетних вчених - археологів П. Курінний, підсумовуючи аналіз культури народів, що населяли територію України, зауважує: «Покоління людей виростили одне по одному. Над краєм пролітали хуртовини воєн, але покоління від покоління переймали здобутки попередніх надбань і передавали їх своїм нащадкам. Культурна тяглість на українських землях не переривалась ніде, ніколи...» [12, с. 14].

Це означало, що поступова зміна культур на території майбутньої України вела в кінцевому результаті до творення українства. Найбільш глибоко та всебічно ці питання розробив видатний український історик Михайло Грушевський, який писав, що «Порогом історичних часів для українського народу можна прийняти IV ст. . н. е.... До цього часу ми можемо говорити про українські племена лише як про частину слов'янської групи племен...». І далі: «Вихідним моментом... (історії українського народу - А.С.) є відокремлення південної групи східнослов'янських племен, з якої сформувалась українська народність» [13, с. 41].

Ще конкретніше з цього приводу висловився вчений в «Ілюстрованій історії України». В цій роботі він прослідковує родовід українського народу з перших століть нашої ери, зазначаючи, що античні автори VI-VII ст. н.е. називали антами українців:

Актуальні проблеми в сучасній науці

«Словенами зуть вони ті племена, що сиділи над Дунаєм і в ватиканських землях. Антами тих, що сиділи над Дністром і далше Азовського побережжя. Це й були наші, українські племена, що зайняли тоді вже побережжя чорноморське від Дністра до Азовського моря і вперше тут виступають в історичних джерелах окремо, під тою назвою Антів». В розділі «Про історію і передісторичне життя» М. Грушевський наголошував: «Про наш нарід письменні звістки у чужих народів починаються... коло 400 р. по Христі... Для нашого народу се значить півтори тисячі літ назад...» [14, с.16, 18].

І коли читаємо характеристику антів, як зазначав визначний український публіцист Є. Маланюк, (наприклад, у візантійця Маврикія VI ст.) то, поза всяким сумнівом, ми, сказали б, пізнаємо самих себе. Отже: громадоправство, емоціональність, брак авторитарної влади, головний (і єдиний) бог - бог грому (пізніший Перун?), жертви - волами (хліборобська осіла культура!), люди росли тілом «ні чорняві, ні біляві», волелюбні, гостинність майже культова, жінки чесні «понад міру» (смерть чоловіка вважають за власну), полонених згодом пускають. Але: нетривкі, віроломні в договорах, «коли порізняться між собою, вже не погодяться ніколи». Не приймають спільного рішення, бо «кожен має свою думку». Багато князів [15, с. 31-32].

Стародавні джерела, насамперед візантійські (Йордан, Маврикій Стратег, Прокопій Кесарійський, Менандр), свідчили про наявність в антів і слов'ян військових союзів племен під керівництвом вождів, а також загальних народних зборів. На основі цих джерел можна зробити висновок, що східні слов'яни вийшли з рамок родоплемінного ладу і перед нами - союз племен, так звана «військова демократія». Початок державності, яка будувалася на Антському союзі племен (шести племінних груп), що проживали на території від Карпат до сьгоднішньої Чернігівщини та виявляли значну політичну активність. Це виливалося між іншим і в експансії на південь, схід та північ, що вимагало певного рівня організованості структури владних відносин, постійних органів примусу, війська. Верхівка Антського союзу племен виступала й суб'єктом міжнародних відносин в VI ст. Анти виступили проти Візантії спільно з гунами. У зазначеному союзі гоїмен найбільш розвинутими були поляни, які займали трикутник між річками Дніпром, Ірпенем і Россю. Саме вони вважаються засновниками Києва [16, с. 24].

Як писав М. Грушевський, «цей невеликий трикутник являв собою не тільки географічний, але й історичний центр українських племен; між іншим, не тільки останніх - впродовж цілого ряду століть він був політичним і культурним центром для всієї Східної Європи» [17, с. 6].

Звідси, мабуть, і поширилося ім'я Русі. Сьогодні більшість дослідників пов'язує час народження українського етносу з появою і процвітанням першої слов'янської держави - Київської Русі. Хоча є й противники цієї думки. Безсумнівним є те, що населення Київської Русі мало чіткі ознаки своєї приналежності: спільність мови, культури, території, походження, особливості психологічного складу і навіть єдину державу. Однак в наші дні етнографією та соціологією при визначенні етносу дедалі більшого значення надається психологічним факторам, на рівні розрізнення спільнот за антитезою «ми - вони». Що є вже національною суспільною свідомістю, яка бере початок у звичаях, обрядах, моралі, праві, мистецтві, релігії тощо.

Чи було саме так свідоме розрізнення між українцями і неукраїнцями за часів Київської Русі? Ствердної і переконливої відповіді і сьогодні дати не можна. Але безперечно, що утворена у IX ст. в результаті тривалого розвитку східнослов'янських племен Київська держава - одна із найбільших імперій середньовічної Європи - справила могутній вплив на становлення української народності. І в цьому розумінні Київська Русь може вважатись першою українською державою [18, с. 21].

Ми не можемо не звернути увагу й на те, що до складу Київської Русі X століття, крім Києва, Чернігова, Переяслава та Галича - регіону, де формувалась українська народність, входили ще й Новгород, Володимир, Рязань, де жили зовсім інші племена, які не мали безпосереднього відношення до процесу формування української народності.

Саме тут проявляється одна з перших, головних особливостей формування української національної ідеї - велика складність та проблематичність її зародження на початковому етапі розвитку. Це пов'язано, насамперед, з імперським характером Київської держави та тими ускладненнями, які впливали з її політичного розпаду.

Складність проблеми полягає у її великій політичності. Так, вже майже два століття точиться дискусія між українськими і російськими істориками відносно спільного чи окремого походження («колиски») трьох східнослов'янських народів, відносно історичної спадщини Київської Русі та її спадкоємців. Якщо українські історіографи доводять, що українська нація конституювала себе у Київській державі, то російські - у переважній більшості вважають, що вони єдині «спадкоємці» Київської Русі, і стверджують про свою законну « правонаступність », яка дає змогу зводити будівлю «тисячолітньої російської держави».

Одним з найбільш відомих представників цієї концепції був М. Погодін, який прагнув обґрунтувати не тільки державницькі права Росії на спадщину Київської Русі, а й етнічні. М. Погодін в одній із полемічних статей на адресу Срезневського висловив думку, що батьківщиною українців було Прикарпаття, звідки вони нібито прийшли на київські землі вже після татар, не раніше XIV ст. Київ і його околиці були, на думку Погодіна, заселені великоросами, які відійшли на північ, після того як Київську Русь нібито зовсім спустошили татари.

«Записка о древнем языке» (1856 р.) [19, с. 9] Погодіна викликала відповідь М. Максимовича в книзі листів до М. Погодіна [20], в яких він заперечував і обґрунтовував помилковість таких поглядів. М. Максимовича, який був одним із перших у полеміці з представниками російської шовіністичної концепції, підтримало багато українських науковців. Це А. Котляревський, М. Костомаров, М. Грушевський та ін.

Особливо переконливими і повними в тогочасній історіографії були твердження М. Грушевського відносно української етнічної сутності і спадщини Київської Русі. Він категорично заперечував претензії Московської Русі на всю давньоруську спадщину, правонаступником якої стала «українсько-руська народність». В статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» він зазначав: «...Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська - другої, великоруської» [21].

Саме ця «українсько-руська народність» і створила в свій час Київську

державу. Принципово важливим є те, що в основу концепції історії України М. Грушевський поклав не московсько-династичну генеалогію, на якій будувалася історія Російської імперії, а, як це прийнято в світовій історіографії, народ, його суспільно-економічний уклад, право і культуру.

Михайло Грушевський також не погоджувався із думкою М. Погодіна про те, що Київська Русь була нібито зовсім спустошена монголо-татарською навалою. Він вказував, що населення Київської держави зазнавало і раніше подібних і навіть більших набігів, але все ж, незважаючи на всі збитки, ця навала до справжнього запустіння не довела [22, с.8].

Історичну схему України вчений проводить не через Володимиро-Московське князівство, в якому вона потім розчиняється і стає історією Малоросії, а через Галицько-Волинське князівство, що стало спадкоємцем Київської Русі і відіграло важливу роль у становленні української державності. «Київський період, - наголошує М. Грушевський, - перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVI ст. Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені... Київський уряд пересадив в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності. Етнографічна й історична близькість народності української до великоросійської не повинна служити причиною до їх перемішування, - вони жили своїм життям, поза своїми історичними етичностями і стрічами» [23, с.64-65].

Увесь сенс наведених зауважень проф. М. Грушевського можна звести до наступної думки, висловленої ним у тій же праці: «Общеросійської історії не може бути, як немає общеросійської народності. Може бути історія всіх «руських народностей», кому є охота їх так називати, або історія східного слов'янства. Вона й мусить стати на місце теперішньої російської історії» [24, с. 8].

Пізніше, за радянських часів, набула подальшого розвитку концепція Київської Русі як колиски трьох братніх народів - українського, російського та білоруського, які нібито були етнічно однорідними в часи Київської Русі і які розділилися після занепаду Київської держави.

Сьогодні, спираючись на новітні археологічні та історичні розвідки, а також на «Повість временних літ», ми можемо зробити висновок, що Київська держава не була етнічно однорідною, її населяли племена, від яких пішли і українці (поляни, сіверяни, дуліби, волиняни), і білоруси (дреговичі, кривичі, полочани та радимичі), і великороси (словени, в'ятичі) [25, с. 12].

А провідну роль у становленні Давньоруської держави, як вже відмічалось, відіграло Полянське Князівство з центром у Києві. І тому Київська Русь насамперед, праукраїнська держава.

Потрібно зазначити, що вже у XI ст. виникає думка (офіційно) про нетотожність племен, які проживали в рамках єдиної Київської держави на єдиній території (Любечський з'їзд 1097 р.) зі своїми сусідами. Давньоруська держава стала важливим чинником і водночас результатом розвитку українського етносу. Беззаперечним є те, що рівень кожної національної державності є певним свідченням, нехай і опосередкованим, рівня розвитку етносу і його національної свідомості.

Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що процес формування національної самосвідомості українського народу у IX-XIII ст. знаходився на етапі активного формування.

Київська Русь, маючи певні ознаки державності, все ж не була державою в сучасному розумінні цього слова. В першу чергу, вона не була достатньо централізованою державою. Але, не зважаючи на це, вона змогла окреслити етнічну територію майбутньої української народності, яка формувалася у межах Давньоруської держави, разом і поруч з майбутніми білоруською та великоруською, створила для цього достатньо сприятливі економічні та соціально-політичні умови.

Процес територіальної консолідації, визначення, зміцнення і розширення меж Київської держави, започаткований племенами, з яких формувалася український етнос на своїй автохтонній території, сприяв розвитку останнього. Тому дії і задуми всіх київських князів - носіїв давньоруської державності, ким би вони не були за етнічним походженням, спрямовувались на розвиток українського етносу через зміцнення і розширення території держави.

Так, характерними рисами політичної ідеї періоду IX-XII ст., до формування якої значно спричинилося прийняття християнства, були спочатку експансіонізм, потім провідна ідея єдності руських земель з деякими відтінками християнського посланництва. Складність формування національної ідеї, самосвідомість національного періоду полягала в тому, що державна релігія впроваджувалася грецькою мовою.

В кінці XI - на поч. XII ст. Київська Русь досягає вершини свого експансіонізму. З розпадом на окремі князівства зникає експансіонізм і змінюється за змістом політична ідея, основною рисою якої стає ідея єдності руських земель, централізації державної влади, про що, зокрема, свідчить художній твір «Слово о полку Ігоревім» (1187 р.).

Припинення існування Київської Русі як держави після татаро-монгольської навали не могло означати припинення існування українського народу, процес формування якого продовжувався, хоча й загальмувався.

З XIII ст. Київська держава поступово трансформується в західному і північно-східному напрямках, що вилилося у продовженні української державності в Галицько-Волинському князівстві (королівстві). Воно стало прямим спадкоємцем традицій державного будівництва Київської Русі й осередком формування українського етносу.

В Галицько-Волинській державі на певний час було припинено процеси децентралізації, падіння впливу влади володаря, виявилися тенденції до формування абсолютистської монархії, що втілювалося на Україні в особі короля Данила Галицького. Але внаслідок іноземної навали еволюційний розвиток автономної української державності припиняється (1340 р.). Так, якщо спочатку національна ідея періоду Київської Русі своєю формою мала обмежену військовою демократією або діархію-дуумвіратом [26, с. 70] монархію, то з часом ми маємо факт зміцнення монархічних принципів влади і зменшення участі в реалізації влади військової дружини, знаті, ролі публічних зборів, які виявляли законодавчий характер (різного типу віча).

Крім того, необхідно відмітити другу особливість формування української національної ідеї того часу, її певну дискретність, на відміну від, наприклад,

британської чи французької. Адже тут ми мали одержавлення української ідеї на пізніх стадіях розвитку Київської Русі, яка після розпаду держави кардинально міняє свій зміст і набуває нового відтворення у ХУІ-ХУІІІ ст. Після чого знову наступає період затухання, щоб з початком ХІХ ст. і українського відродження настав третій цикл розвитку національної ідеї, що завершився в основному у другому десятилітті ХХ ст. У 80-х рр. ХХ ст., на нашу думку, розпочався новий, четвертий цикл її розвитку.

Сьогодні висловлюється думка, що у ХІУ-ХУІ ст. відбувся процес усвідомлення відмінності української території, мови, релігії та права. Всі ці форми взаємопереплелися і в комплексі стали ознакою українського етнічного «ми». З того часу захист національних прав проводився усіма верствами населення разом, що дозволило окремим вченим говорити про відносну соціальну єдність українського етносу [27]. Завдяки чому українцям вдалося відстояти і законодавчо закріпити складові свого етнічного «ми» на той час. І тому період з середини ХІУ-до Люблінської унії в історії України був досить рідкісним феноменом - справжнім періодом литовсько-білорусько-українського співжиття.

Але такий стан державного життя Великого князівства Литовського докорінно змінюється в результаті політичного об'єднання Литви з Польщею в одну федеративну державу - Річ Посполиту (1569 р.). Однак без духовної єдності навряд чи можна було чекати політичної міцності цього союзу. В ті часи духовне життя майже повністю проходило в релігійних рамках, тому духовна єдність спочатку означала єдність релігійну. В результаті проголошення та об'єднання католицької і православної конфесій у Бересті 1596 р., в Речі Посполитій почали функціонувати три церкви: католицька, православна і греко-католицька (уніатська).

Утвердження Польщі на українських землях супроводжувалося намаганням польської шляхти і магнатів денационалізувати український народ, змусити його зректись своєї мови і культури. Особлива роль в експансії католицизму в Україні належала єзуїтам (з 1564 р.), які стали головним фактором утвердження католицької реакції в Речі Посполитій.

Інститут католицизму, обмеження в правах православних, ліквідація традиційних соціальних інститутів призвели до деградації значної частини тогочасної української еліти, яка, будучи найбільш освіченою частиною суспільства, була головним носієм ідеології етнічної самосвідомості. Почалася денационалізація давніх українських аристократичних родів - Вишневецьких, Синявських, Корецьких, Сангушків, Заславських, Ружинських, Чорторійських та ін., які переходили до католицтва, польської мови і зрікалися українства.

Процес колонізації охопив також значні прошарки української шляхти. Як зазначав відомий російський історик С. Соловйов, західноросійська аристократія почала слабнути в устремлінні своєму підтримувати руську віру та народність, оскільки осередок її діяльності був не на Русі, а в Короні Польській, при дворі, в сенаті. Аристократія руська складала частину аристократії польської, інтереси руські були для неї провінційними, і тому вона скоро охолала до них як до нижчих за неї [28, с. 150]. Наслідком чого православ'я, українська мова і культура стали атрибутом нижчих верств українства.

Відстоювання хоча й номінальної автономії українською шляхтою було розміняне на збереження маєтків та службових посад у новій державі - Речі

Посполитій.

Таким чином, відомі Люблінська і Берестейська унії, що поставили крапку на залишках української автономії і реально загрожували православ'ю, мобілізували українство й започаткували новий етап розвитку національної ідеї. На нашу думку, період від Люблінської унії і майже до визвольної війни під проводом Б. Хмельницького - це час переорієнтації національної ідеї з суто політичної у релігійну, бо основним її змістом тоді стало відродження і активний захист православ'я, яке в той час почали трактувати майже як підставову ознаку українства. І тут можна погодитися з І. Ортинським, «що стикання з польським католицизмом витворює погляд про національне значення східної Церкви, спричиняючи до розбудження приспані національної свідомості населення» [29, с. 378].

Провідну роль в захисті своєї віри, національності і культури відіграла зростаюча невелика православна магнатсько-князівська опозиція, що дотримувалась поміркованих політичних поглядів та була прихильницею Речі Посполитої. Єдиною метою, яку ставила перед собою опозиція, було розширення адміністративної та культурно-релігійної автономії українських земель у складі Польщі.

Найбільш виразно ці ідеї відобразилися у політичних думках та діяльності голови магнатської шляхетської опозиції князя Василя - Костянтина Острозького (1527-1608рр.). Вихід з культурно-національної кризи, в яку потрапило українське громадянство, К. Острозький вбачав у розбудові національної школи, освіти, друкарства, науки, реформи церкви [30, с. 113].

Костянтин Острозький створив в Острозі осередок української культури зі школою, відомою під назвою академії Острозького, друкарню (близько 1577 р.), розвивав видавничу діяльність. В цьому осередку у 1581 р. було надруковано першу повну Біблію слов'янською мовою, яка отримала назву «Острозька Біблія». Князем і його академією було зроблено значний внесок у відродження православ'я і піднесення самосвідомості українства.

Одночасно найбільшими оборонцями православної віри і української нації стали братства - громадські організації релігійного характеру, куди входили міщани, дрібна шляхта, а також духовенство. Найактивнішою соціальною силою братств було міщанство. Поступово з числа церковних об'єднань братства перетворювалися на могутні культурні і освітні осередки зі школами і друкарнями.

Братські школи почали конкурувати з католицькими і протестантськими, зберігаючи при українстві частину української молоді. Найстарішим і найвпливовішим в Україні було Львівське Успенське братство і його школа (1586 р.). Але найбільшу роль відіграло Київське Богоявленське братство, засноване у 1615 р. Братство почало контролювати духовенство, особливо ієрархію, яка не дуже переймалася справами церкви. Ставши з часом всестановими інституціями, братства відіграли важливу роль у захисті загальнонаціональних інтересів, піднесенні почуття гідності за свій етнос, розвитку української культури і захисті її від колонізації, насадження католицизму.

Значним поштовхом до подальшого становлення етнічної самосвідомості українського народу стала церковна Берестейська унія і та гостра ідейна боротьба, що розгорнулася навколо неї. Ідейними захисниками православ'я і окремішності українського народу в даний період були такі відомі діячі, як вже згадуваний К. Острозький, Мелентій і Герасим Смотрицькі, І. Вишенський, М. Броневський

Актуальні проблеми в сучасній науці

(Христофор Філа-рлет), В. Суразький та інші.

Серед них на увагу заслуговує видатний український письменник-полеміст, захисник рідної мови і віри Іван Вишенський (н. бл. 1550 - п. після 1620 р.). Найбільш відомими літературно-публіцистичними творами І. Вишенського є трактати «Писаніє к утекшим от православной віри єпископам» (1597р.), «Кра-ткословний ответ Петру Скарзі» та ін. В яких він викривав православних єпископів-зрадників, католицьке і уніатське духовенство.

Виступаючи проти денационалізації українців поляками, І.Вишенський намагався утвердити й захистити рідну мову як базову підвалину етнічної спільності: «Славянский язык перед Богом честнейший ест і от еллинського і латинського» [31, с. 23].

В свою чергу, чи не найбільш видатною особою процесу становлення етнічної самосвідомості українців другої чверті XVII ст. був митрополит Петро Могила (1596-1647рр.)

У 1632 р. його було обрано Київським митрополитом. Період правління П. Могили увійшов в історію як період Могилянської доби. За його ініціативою і участю було видано монументальне визнання віри - катехізис «Православне Сповідання віри» - детальний збірник богослужінь, який довгий час широко використовувався у всій Східній Європі. Будучи затвердженим у 1643 р. всіма чотирма православними патріархами, цей катехізис став свідченням піднесення православної церкви і спростуванням думки про занепад високої науки у православ'ї.

Іншою важливою працею П. Могили був виданий у 1646 р. «Требник», в якому подано велику кількість відмінностей українського богослужіння від московського. Требник базувався на величезній масі українських звичаїв, спільних для православної і католицької церкви, які згодом у східній церкві забулися, а в українській збереглися. Це, між іншим, викликало звинувачення Петра Могили в тому, що він вносив нібито католицькі обряди до православної церкви [32, с. 57].

Особливо високі заслуги Могили були на полі культурно-просвітнім. Передусім він реформував Київську братську школу в колегію (1632р.) по типу західноєвропейських вищих шкіл, з наукою на латинській і на грецькій мові. Пізніше (1701р.) вона дістала назву Києво-Могилянської Академії і стала важливим освітнім і науковим центром країни всієї Східної Європи, першим українським вищим навчальним закладом з європейським рівнем освіти. Філіями київської колегії були засновані осередки у Вінниці і Кременці.

П.Могила розумів, що українське відродження неможливе без запозичення культурних здобутків західноєвропейської науки і культури. Тому він ввів як мову викладання Київської колегії латинську мову, що одразу відкрило перед Україною духовне багатство культури, побудованої на латині, і тим самим наблизив Україну до джерел тогочасного прогресу. Крім того, латинська мова вважалася тоді найголовнішою ознакою освіти і цивілізації.

Частина вчених звинувачувала П.Могилу в тому, що він своєю латинізацією стримував розвиток національної свідомості в Україні. Так П.Куліш у праці «Отпадение Малоросии от Польши» писав, що хоч П.Могила і багато зробив для поширення освіти в Україні, але цей молдавський магнат турбувався зовсім не про пробудження руської самосвідомості. Могилянська література була водою на

латинсько-польські колеса. Могілянська освіта була наївним, якщо не навмисним, продовженням єзуїтської роботи для творення добрих католиків з затаєних в своїй темряві схизматиків [33, с. 490].

Та все ж безперечним є той факт, що «могілянська доба» стала періодом розквіту православної церкви, а разом з нею освіти і культури. Історична ситуація, яка склалася на кінець XVI ст. в українських землях, об'єктивно породжувала нові соціальні сили, потенційні можливості яких були більшими, ніж сили інших станів тогочасного суспільства. Однією з таких рушійних сил стало козацтво, що в кінці XVI ст. заявило про свою окремішність.

Поява нової соціальної спільноти - козацтва у Речі Посполитій, що формувалась завдяки колонізації південних степів та ідеї козацького імунітету, - сприяла піднесенню і переростанню ідейно-теоретичної боротьби, яка точилася у побутовій і релігійних сферах між поляками і українцями, на вищій щабель свого розвитку - у збройне протистояння за загальнонаціональні інтереси [34, с. 184-185].

І якщо перші козацькі повстання, зокрема, повстання під проводом К.Косинського (1591-1593рр.), мали перш за все становий характер і спрямовувались на захист своїх групових прав, то наступні, такі як повстання С. Наливайка і Г. Лободи (1594-1596 рр.) і інші, які крім захисту станових інтересів висували вимоги загальнонаціональні. В першу чергу підтримки рідної православної віри.

Найвидатнішим політичним діячем в середовищі козацтва напередодні Хмельниччини був гетьман Петро Сагайдачний. Йому належить величезна заслуга в розбудові козацтва. З суто військової формації Сагайдачний трансформував козацтво у політичний чинник з державницькими цілями. У 1620 р. П. Сагайдачний з усім запорозьким Кошем вступив до Київського братства, підтримавши тим самим загальнонаціональний рух за зміцнення позицій української культури в Речі Посполитій. Зусиллями козацького гетьмана у тому ж році було відновлено православну метрополію в Україні. В результаті козацтво в очах усього українського суспільства стає тією політичною і військовою силою, яка мала відіграти вирішальну роль у національно-визвольній боротьбі українського народу.

Таким чином, у середині XVII ст. довготривалий процес формування українського етносу підійшов до нового етапу - етапу загальнонаціональної боротьби за державне самовизначення на автохтонній для нього території. Ґрунтом для цього став зростаючий колонізаційний екстремізм польських магнатів: нечуваний поміщицький, господарський і релігійний гніт українського народу.

Українська ідея на протязі тривалого часу змінювала свій зміст, а отже й форми. Від Київської держави – однієї з найбільших імперій середньовічної Європи – до васальної одиниці Литви, регіональних земель Речі Посполитої. Тоді формою ідеї була обмежена військовою демократією монархія.

Література

1. Бубер М. Народ и его земля // Избр. произведения. Б. м., 1979. - с.259
2. Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. К.:Генеца, 1994. -с.351
3. Там же.-с.352
4. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. К: Основи, 1993.- с.29
5. Українська ідея. Перші речники. Кол.авт. К.: Знання,1994.- с.5

Актуальне проблеми в сучасній науці

6. Щербаківський В.М. Кам'яна доба в Україні. Мюнхен, 1947. -с.5; Щербаківський В.М. Формация української нації. Прага, 1941.-е. 13
7. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. К.Либідь, 1992. -с.49
8. Щербаківський В.М. Концепція М.С. Грушевського про походження українського народу в світлі палеонтології. Прага: Праці Українського Історико-Філологічного Товариства. Т. III. 1940; Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. К.: Либідь, 1992. - с.53
9. Міллер М.О. Студії з ранньої історії Приазов'я. Український Морський інститут Женева. 1946. -с.15;
10. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. К.Либідь, 1992. - с.53
11. Петров В. Походження українського народу. К.,1992. - с.23-24
12. Маланюк Е. Нариси з історії нашої культури. К.: Обереги, 1992. -с.14
13. Курінний П.П. Найдавніша культура України. Рукопис. - с.1; Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х- т. Т.І. К.: Либідь, 1992.-с.41
14. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К.: Либідь, 1991.-е.16,18
15. Грушевський М. Люстрована історія України. К., 1990. -с.31- 32
16. Маланюк Є. Нариси з історії національної культури. К.: Обереги, 1992. - с.24
17. Повесть минулих літ. Літопис (за Іпатіївським списком). К., 1990; Кухта Б.Л. 3 історії української політичної думки. К.: Генеза,1994. - с.6
18. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К.: Либідь, 1991.-е.21
19. Українська ідея. Перші речники. Кол.авт. К.: Знання, 1994. - с.9
20. Срезневский. Записка о древнем языке русеком // Известия Академии. Т.УІІ.- 1856. Передрук з журналу «Исследования». Т.УІІ. - 1856
21. Максимович М. Филологические письма (1856), Ответные письма (1858) // Русская беседа; О мнимом запустении Украины (1857); Новые письма к М.М.Погодину о старобытности мало-русского наречия // День. - 1863. Передрук в Собр. Соч., Т.Ш
22. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України. К, 1991.-с.8
23. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. К.: Либідь,1991.-с.64-65
24. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України. К., 1991. - с.8
25. Там само-с. 12
26. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. К.Либідь, 1992.-е.70
27. Толочко А.П. Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология. К., 1992. - Гл.І.
28. Жмир В.Ф. На шляху до себе. Історія становлення української національної свідомості // Філософська і соціологічна думка. - 1991. -N1.-0.150
29. Соловйов С.М. История России древнейших времен. Кн.4. Т. IX-X. М., 1961.-с.378
30. Оргинський І. Хрещення. Хрест та харизма України. Мюнхен-Рим-Фрайбург, 1988. —с. 113
31. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. К., 1990. - с.23;
32. Вишенський І. Твори. К., 1959. - с.57.
33. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.І. К. Либідь, -1992. -с.490
34. Кулиш П. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654). Т.І.М., 1890.-е. 184-185

Курдина Ю. М.

аспірантка кафедри історії України та етнокомунікації
Національного університету «Львівська політехніка»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУТНИЦТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Розвиток гутництва на території України у вітчизняній історіографії представлений доволі фрагментарно. Цілісні дослідження, в яких би розглядалися й реконструювалися різні складові скловиробництва на українських теренах, дотепер вітчизняними науковцями не проводилися. Дещо наблизився до цього С. Мартинюк, одна із публікацій якого є спробою узагальнити історію скляного виробництва, при чому чималу увагу дослідник приділяє і гутному склу [5]. Водночас вважати роботу вичерпною у даному питанні не доводиться.

Схожа в цьому плані робота польського дослідника А. Виробіша [17]. Хоча в її назві хронологічні рамки окреслено XIV – XVII ст., зміст базується на відомостях XVI – XVII ст. Це можна пояснити тим, що автор використовував для написання роботи чимало архівних матеріалів, в яких даний період більш повно представлений. Поряд з цим із праці можна черпати цінні відомості про організацію роботи в гутах, оподаткування склоробної справи, географію поширення склоробних майстерень.

Інформативно насиченими є публікації В. Рожанківського [9; 10]. Дослідник акцентує увагу на скловиробництві XVI – XVII ст., використовуючи при цьому як архівні, так і археологічні дані. Роботи містять описи різноманітного посуду, на основі чого здійснено спробу його класифікації.

Чи не єдиною монографією, в якій водночас здійснено спробу висвітлити організаційні особливості склоробства та проаналізувати вироби майстерень є праця Ю. Щапової [16], однак вона присвячена склярству Київської Русі. З огляду на особливостей вогнетривів та розуміння хіміко-технологічної сторони процесу скловаріння слід відзначити роботу М. Безбородова [1]. Проте вона також базується на давньоруських матеріалах.

Проблемою систематизації гутних виробів займалися Л. Виногородська [3] та О. Харитонова [15]. Запропоновані науковцями схеми є дещо відмінними, однак, на

наш погляд, не вичерпними.

Натомість у низці праць представлено матеріали про ті чи інші скляні вироби та центри скловиробництва, виявлені під час археологічних досліджень. Йдеться про роботи М. Филипчука [14], С. Мартинюка [6; 7], Р. Береста [2]. Дослідники подають описи склоробних майстерень та виробів, виявлених неподалік, що дозволяє більш оптимально оцінювати діяльність склоробних центрів. Варто зауважити, що досліджені осередки лише частково репрезентують весь масив скляних гут XV – першої половини XIX ст., які діяли на західноукраїнських землях.

Ще більше відомостей маємо про поодинокі знахідки скляних виробів, які не прив'язані до конкретних склоробних центрів. Зокрема це публікації В. Гупало, М. Лосик [4], В. Рудого, В. Касюхнич, Г. Вітвіцької [11], І. Свешнікова [12] тощо. Автори наводять описи скляних виробів, їх датування, в окремих випадках висловлюють припущення щодо місця виготовлення знахідок.

Тим не менше дослідження таких складових гутництва як процес виготовлення скляних виробів, організація праці у гуті та конструкція склоробних печей і досі залишається актуальним. Зрозуміло, що це можливо лише за умов наявності відповідних джерел, серед яких важливе місце належить матеріалам археологічних досліджень.

Відомо, що процесу виготовлення скляних виробів від часу винайдення складувної трубки в I ст. н. е. практично не змінився [19, s. 35]. Також відомо, що гуті були організованими підприємствами, які потребували особливого устаткування і певної спеціалізації робітників [6, с. 49; 9, с. 37].

Що стосується склоробних печей, то до нас дійшло кілька зображень різночасових майстерень. Водночас єдиною пам'яткою на західноукраїнських землях, на якій досліджено словарну піч є лісова гута в околицях Унівської Святоуспенської лаври кінця XVI – початку XVII ст., відкрита у 1998 р. [14, с. 6]. Під час дослідження гутиська було виявлено склоплавильну піч, яка споруджена лише з природних елементів – каменю, глини, піску [7, с. 346]. На основі знайдених фрагментів тиглів встановлено, що місткість дійниць становила 50 – 55 л, тобто у одному тиглі варилось 100 кг скла [8, с. 15].

Кількість знахідок з гутища вражає своїм різноманіттям, однак найбільш цінними є вироби, декоровані у техніці latticino, що засвідчує високий рівень розвитку гутництва на західноукраїнських землях [7, с. 347 – 349]. Матеріали гуті дозволяють спростувати тезу про появу кольорового скла на українських землях не раніше середини XVII ст. [13, с. 114].

Археологічні роботи також проводилися з метою дослідити Коростівську скляну гуту (1780 – 1859 рр.). У результаті було виявлено піч, однак через відсутність тиглів, вогнетривів та невеликі площу об'єкта, її функціональне призначення охарактеризовано як піч для відпалу готових скляних виробів [7, с. 346]. Досягненням гуті було варіння золотого рубіну – рідкісного і дорогого скла малиново-червоного кольору, який досягався введенням у скломасу чистого золота [5, с. 194]. Також в одній із траншей знайдено зігнуту складувну трубку довжиною 105 см, виготовлену ковальським способом зі штаби заліза. Цінність цієї знахідки у тому, що це єдиний екземпляр складувної трубки XIX ст. в Україні [8, с. 45].

Унівська та Коростівська гуті перебувають під загрозою руйнування як

природними, так і техногенними процесами. Саме тому питання їх дослідження є ще більш актуальним і невідкладним.

Таким чином гутництво постає у низці не до кінця досліджених аспектів. Мова йде про склоробні осередки, організацію роботи в гуті і, особливо, конструкцію склоробних печей. Розв'язання цих питань дозволить більш точно визначити рівень розвитку гутництва на західноукраїнських землях та його значення для соціально-економічного становища населення.

Література:

1. Безбородов М. Стеклоделие в древней Руси / М. Безбородов. – Минск: АН БССР, 1956. – 306 с.
2. Берест Р. Середньовічне гутне виробництво з лісових угідь Унівської Святоуспенської лаври / Р. Берест // Записки НТШ – Львів: НТШ, 2007. – Т. ССЛІІІ. – С. 548 – 556.
3. Виногородська Л. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV – XVIII ст. / Л. Виногородська // Археологія. – К.: Інститут археології НАН України, 1997. – № 2. – С. 129 – 140.
4. Гупало В. Скляні вироби із розкопок у колишньому бернардинському костелі в Дубні / В. Гупало, М. Лосик // МДАПВ. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 13. – С. 263 – 279.
5. Мартинюк С. Давнє скло в Україні / С. Мартинюк // Скло України. – К.: «Світ успіху», 2004. – С. 176 – 196.
6. Мартинюк С. Коростівська скляна гута / С. Мартинюк // Скло в Україні. Історія та сучасність: матеріали наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 41 – 45.
7. Мартинюк С. Скляна гута кінця XVI – початку XVII століть в околицях лісових угідь Унівської Святоуспенської Лаври / С. Мартинюк // АДЛУ. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 344 – 361.
8. Петрякова Ф. Звіт. Гутне виробництво в Галичині. Історичний розвиток, традиції та сучасність / Ф. Петрякова, С. Мартинюк, М. Лосик // Архів ЛАМ. – ДБ № С 01 – 98. – Львів, 2003. – 18 с.
9. Рожанківський В. Скляне гутництво на Україні в XVI – XVII ст. / В. Рожанківський // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К.: АН УРСР, 1959. – С. 81 – 99.
10. Рожанківський В. Українське художнє скло. – К.: АН УРСР, 1950. – 151 с.
11. Рудий В., Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Стрийщині в 2000 – 2001 рр. / В. Рудий, В. Касюхнич, Г. Вітвіцька // АДЛУ. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка, 2003. – Вип. 6. – С. 16 – 37.
12. Свешніков І. Скло з місця битви під Берестечко / І. Свешніков // Скло в Україні.

- Історія та сучасність: матеріали наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 36 – 40.
13. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.) / О. Тищенко. – К.: Либідь, 1992. – 191 с.
14. Филипчук М. Звіт про результати розвідково-рятівних археологічних досліджень на території літописного Пліснеська (Бродівський район) та в околиці Унівського монастиря (Перемишлянський район Львівської області) / М. Филипчук // Архів ІА ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 13, оп. 1. – Львів, 1999. – 45 с.
15. Харитоновна О. Скло з козацьких пам'яток України XVII – XVIII ст.: джерелознавчий аспект. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спец. 07.00.06 – «історіографі, джерелознавство» / О. Харитоновна. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, 2010. – 16 с.
16. Щапова Ю. Стекло Киевской Руси / Ю. Щапова. – М.: Из-во Московского университета, 1972. – 215 с.
17. Wyrobisz A. SzkłowPolsceodXIVdoXVIIwieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1968. – 143 S.

Татаринов С.И.

кандидат исторических наук, доцент

Руденко С.А.

бакалавр

Учебно-научный Профессионально-педагогический институт УИПА

**РОЛЬ ЗЕМСТВ В СБОРЕ НАЛОГОВ В БАХМУТСКОМ УЕЗДЕ ВО II
ПОЛОВИНЕ XIX- НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЙ**

Татаринов С.И., Руденко С.О.

**РОЛЬ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ У ЗБИРАННІ ПОДАТКІВ У БАХМУТСЬКОМУ
ПОВІТІ У II ПОЛОВИНІ XIX- НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.**

У статті досліджуються податкова база та практика збирання податків Бахмутського повіту Катеринославської губернії та Думи м. Бахмуту у 1866-1912 рр.

Ключові слова: повіт, Дума, податок, акциз

**Татаринов С.И. , Руденко С.А. РОЛЬ ЗЕМСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
СОБИРАНИИ НАЛОГОВ В БАХМУТСКОМ УЕЗДЕ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX-
НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЙ.** В статье исследуются налоговая база и практика сбора налогов Бахмутского уезда Екатеринославской губернии и Думы г. Бахмута в 1866-1912 гг.

Ключевые слова: уезд, Дума, налог, акциз

**Tatarinov S.I., Rudenko S/A. THE ROLE OF THE DISTRICT COUNCILS IN
THE TAXES COLLECTION IN THE BAKHMUT COUNTY IN THE II HALF OF THE
19TH AND EARLY 20TH CENTURIES.**

The article is devoted to the tax collection practice in Bakhmut County of Yekaterinoslav province and Bakhmut town council (duma) in 1866- 1912.

Актуальность проблемы заключается в том, что более 20 лет в независимой Украине делаются попытки расширения полномочий местного самоуправления и

наполнения, самостоятельности местных бюджетов.

Вопрос налоговой базы и практики фискальной политики уездных земств и городских Дум в Донецкой области не изучался ни в досоветских, ни в советских исследованиях.

В условиях постоянно меняющегося налогового законодательства в современной Украине, проблем налоговой базы органов местного самоуправления важен анализ методов сбора налогов земскими учреждениями и формирования ими бюджетов территорий, умелого расходования поступлений.

Идея создания новой формы земского самоуправления после 1861 г. предусматривала создание условий для базы налогообложения и самофинансирования территорий уездов, городов [1, с.36; 2-6; 7, с.70; 8].

С началом деятельности Бахмутское земство терпело финансовые трудности. В 1866 году Смета на содержание Управы за 3 месяца составила 696 сб., на обзаведение 112 сб. Сборы устанавливали членам правлений весьма высокие оклады [9; 10, с.204].

Несмотря на незначительность земских финансов, органы самоуправления тратили на управленческий аппарат и канцелярию значительные суммы. Хозяйственный департамент МВД отмечал, что за первое трехлетие «средняя стоимость земского самоуправления каждой губернии (71000 сб.) составляла более 1/5 всего земского сбора». Сокращение штата земств и быстрый рост земских бюджетов привели к уменьшению расходов в 1870 в 2 раза: « то есть более 1/10 части всего земского сбора каждой губернии». В 1890 г. расходы земств сократились до 1/12, а к 1913 г. до 1/15 от сметы [11 с.62].

Б.Б. Веселовский насчитал 50 узаконений, инициированных земствами: об отмене подушной подати и соляного акциза, учреждения Крестьянского и Дворянского банков, наделение школ землей, понижении выкупных платежей [12, с.35-49].

Одной из реформ 60-х годов стала финансовая, проведенная при участии В.А. Татаринова. Были установлены современные правила составления государственного бюджета, пересмотрены правовые основы контрольно-ревизионной деятельности, введено единство кассы всего государства.

С 1 января 1866 г. в губерниях были созданы контрольные Палаты. Статья 5 «Временного положения о местных контрольных учреждениях» от 3 января 1866 г. содержала следующую норму: «ревизии местных контрольных учреждений подлежат как действия управлений, распоряжающихся кредитами и сбором государственных доходов, так и действия касс, выполняющих распоряжения этих управлений». Уездные земства осуществляли раскладку государственных налогов, сборов и других обязательных платежей [13 с.948].

К земским кассам (т.н. «земским ящичкам», где наличными хранились капиталы земств) казенные средства не поступали. Правилами 1893 г. земские учреждения обязывались хранить средства в казначействе. Земства проверяли и ревизовали сами себя, до этого могли привлекаться губернаторские ревизии.

В фискальной сфере земское самоуправление находилось под наблюдением налоговых инспекторов. Законом от 30 апреля 1885 г. - в компетенцию инспекторов отнесено обложение объектов государственным земельным налогом. Они проверяли достоверность кадастровой оценки земель, проведенной земствами, исследовали упорядоченность документов, определявших статус субъектов собственности.

Налоговые инспекторы были обязаны проверять учет и оценку городского недвижимого имущества, которое подлежало государственному налогообложению [14, с. 579-582].

После 1861 года вводится выдача специальных «гильдейских торговых свидетельств» для купцов 1-й гильдии (по 265 руб.), 2-й гильдии (4 класса от 55 до 25 руб.), мелкого торгового 4 классов, на развозную и разносную торговлю, для приказчиков 1 и 2 классов, для членов купеческих семей 1 и 2 гильдии [9, с.56].

В 1866 году в Бахмуте всех видов свидетельств выдано было 1144, город занимал 3 место в губернии по числу торговцев: 1 купец 1 гильдии, 119 купцов 2 гильдии, 328 приказчиков, 228 мещан-ремесленников.

За 1866 год с продажи торговых свидетельств, паспортов, билетов купцам, приказчикам, на мещанские промыслы, извоз, торговлю вразнос, мелкого торгового получено было 3213 руб. [10, с.67].

Для обложения земель налогом уезд был разделен на районы и гласные собирали сведения «лично на месте». В руках помещиков было 361 тыс. десятин пахотной земли, 5,8 тыс. десятин лесов, неудобий 34,8 тыс. десятин. О 20 тыс. десятин из-за отсутствия владельцев информации не было [15, с. 86].

Государственным крестьянам принадлежало 257 тыс. десятин пахотной земли, 124 тыс. дес. лесов, неудобий 11 тыс. дес. Бывшим крепостным (временно обязанным) 57 тыс. дес. вспашки, 1,8 - неудобий. По горному ведомству 13 тыс. десятин [15, с.88].

Все пахотные земли были оценены в 5500000 руб. (12 руб. серебром за десятину). Недоимка налога составляла 11 тыс. руб. с помещичьих земель, с крестьян - всего 789 руб. Земство приняло на службу землемера и установило ему оклад в год 500 руб. серебром [15, с.92].

По уезду было 50 маслобоен с доходностью 492 руб., 10 винокурен с доходностью 500 руб., мельниц водяных 117 с доходностью 12 тыс. руб., ветряков 905 с доходностью 16 тыс. руб. [16, 45].

Циркуляром от 17 мая 1866 г. разъяснялось, что земства не имеют права «облагать сборами сами изделия и продукты, изготавливаемые или продаваемые на фабриках и заводах, а равно и других промышленных и торговых заведениях, оплачиваемых акцизом в пользу казны».

Особое распространение как источник доходов казны имела торговля спирто-винными товарами. В Бахмуте было 8 водочных складов, в уезде-11. Винокурением в уезде занималось 5 заводов с объемом 1,5 миллиона ведер, акциз составлял 180 тыс. руб. [16 с.72].

Сборы с розницы составляли: с рюмочной-5 руб., ренского подвала- 3 руб., с водочного подвала по 20 руб., с питейного дома 5 руб., с разливу на ярмарке по 1 руб., с каждого постава мельниц 1 руб. [16, с.67].

Начиная с реформы управления «питейным делом» 1885 г. и до введения государственной монополии на оборот спирта в середине 90-х годов XIX в., представители органов земского самоуправления сотрудничали с чинами губернской администрации в составе губернского по уездным делам присутствия. Члены уездных присутствий по питейным делам выполняли свои обязанности на общественных началах. Земства не имели права открытия заведений по продаже спиртных напитков [17, с.404].

По реформе 1885 г. вносились коррективы в «Положение о трактирных

заведениях» - сборы с чайных и других заведений без продажи крепких напитков, пивных с продажей горячей пищи в пользу города не должны были превышать суммы, выплачиваемой ими в казну [18].

Правилами 14 мая 1885 г. городским думам предоставлялись существенные полномочия- разрешение на открытие заведений с розничной торговлей[19].

В середине XIX века в Екатеринославской губернии проводилось 79 ярмарок, из них - 9 городских. В Бахмуте было 4 ярмарки, в казенных селах - 41, в бывших крепостных - 20 [20, с.243].

С 1861 года ярмарок стало 125, городских-11 с общим оборотом 3,5 млн. рублей серебром [21, с.98].

В 1866-1867 гг. в Бахмуте стали традиционными ярмарки: 1-ю неделю Великого Поста (март), привезено товара на 26,4 тыс. руб. серебром; 21 мая, Константиновская - товара на 89,2 тыс. руб.; 29 июня, Петро-Павловская - товара на 460 700 руб.; 8 сентября, Рождественско-Богородичная - товара на 275,1 тыс. руб. Всего же продавалось товара на 181,5 тыс. руб. серебром, или 25-30% доставки [9,с.101].

В 1896 году на летней ярмарке продано товаров на 680 000 руб. через «низкие цены на хлеб». Оборот второй Богородичной в 1896 году составил 189 000 руб. [22].

На протяжении II-й половины XIX века менялся ассортимент товаров. Если в 1866 году это были «сотканые различных цен хлопчатобумажные, шелковые, бумажные, изделия из меди и железа, стекло, хрусталь, фаянс, фарфор, глиняная и деревянная посуда, кофе, чай, бакалейные товары, рогатый скот и овцы различных пород, табуны лошадей, пригоняли даже из Области Войска Донского, Кубанской области, Ставропольской и Таврической губерний» [10], то в 1896 году из всего реализованного на ярмарках товара 38% составляли скот, лошади и овцы; галантерея, бакалея - 3%. Продавались рыба, хлеб, почвообрабатывающий инвентарь, строительный лес и дрова, деготь, экипажи и повозки, железные изделия, даже иконы небольшими партиями [22].

Бахмутские ярмарки с 1895-1898 гг, как в целом по Украине и России, в связи с ростом магазинной торговли приобретали оптово-сельскохозяйственный характер - торговля крупным рогатым скотом, лошадьми, овцами[23].

Сборы с ярмарки, как источник поступления в городскую казну, уменьшились в 1896 г. - 5435 руб. [22], в 1899 г. - 2853 руб. [23].

До 1907 года ярмарки в Бахмуте длились по 3 дня, с 1909 года было три большие ежегодные ярмарки. Товарооборот ярмарок упал до 150 тыс.руб. Поэтому городская Дума вынесла место для ярмарок скотоводства в район Броваров, создав там «Конную площадь», за пребывание в течение дня торговец платил по 20 коп. с лошади, 12 коп. с быка или коровы, по 1 коп. за овцу[24].

В 1872 году в Бахмуте городская Дума установила налог с промышленяющих легковым извозом экипажей в сумме 3,25 руб. в год. Вице-директор Хозяйственного департамента МВД Вишняков указывал, что налог берется с легковых и тягловых извозчиков, с каждой лошади, уплата проводится ежегодно в апреле и октябре [25].

Из многочисленного еврейского населения брались налоги «свечной» и «коробочный». В 1896 году они составили более 4850 руб., но все были отданы: Еврейскому молитвенному Правлению - 2,8 тыс.руб., второй синагоге - 0,6 тыс.руб. и Еврейскому училищу 500 руб. дотации [24].

В связи с появлением в России первых автомобилей Бахмутская Дума 23

Актуальные вопросы в современной науке

июля 1896 вводит сбор «с велосипедов и автоматических экипажей» [24]. В 1903 году Екатеринославский губернатор генерал-лейтенант граф Келлер позволил Бахмуту сбор с транспортных средств в следующих размерах: с однолошадных экипажей 7 руб. в год, с пароконных - 5 руб., с тягловых - 6 руб., что составило 1200 руб. прибыли городской Думы. Налогообложению подлежало 207 лошадей [26].

Источниками формирования бюджета Бахмута в 1899 г. были следующие налоги [23]:

- на недвижимость в 14 300 руб.;
- торговые сборы (с винных, спиртных лавок, с трактиров и извоза) и из ремесел - 8,1 тыс.руб.;
- пошлины разные - 4,2 тыс.руб.;
- доходы из городского имущества (с аренды мельниц, с земли под заводами и магазинами) до 34 тыс.руб.;
- возвращение городу средств правительством 2,1 тыс.руб. в 1899 году [23].

Основной налог на недвижимость [27,28] составлялся на основании ежегодно издаваемых Думой «Книг оценки недвижимого имущества», где по улицам указывались все строения, их владельцы, стоимость в рублях, на основании российского законодательства раскрывался механизм начисления и уплаты указанного выше налога. Оплату этого налога контролировали гласные Управы В.В. Липчай и М.С. Смиреномудренский [29].

Торговыми налогами облагались деревянные и кирпичные, рыбные, мясные, квас, сенные, горшки, хлебные, бараночные скамейки. Магазины, которые торговали мануфактурой и промтоварами, налогов не платили [27]. Налоги за сырье платили кирпичные и алебастровые заводы, солеварный завод Скараманги (400 руб. в год) [26].

Город отдавал в аренду более 4 тыс. десятин земли под водяные мельницы, заводы кирпичные, салотопельни, стеклянный, костопальный, кузницы, ризницы, керосиновые склады, «земледелие, огороды, сенокосения и выпасы». Дума быстро лишала прав нерадивого «арендатора» [26].

В 1899 году в смете городской Думы сбор с промысла извоза составил 855 руб. в год (в городе было не менее 150-200 лошадей, которые использовались для пассажирских и грузовых перевозок) [23].

Как расходовались деньги Думой, чему отдавался приоритет?

Сравним расходные части Бахмутского бюджета:

	1896	1899
Общий капитал	155,6 тыс. руб.	170 тыс. руб.
Расходы	61,3 тыс. руб.	63,6 тыс. руб.

В 1899 году доходы Бахмута составили: налог на недвижимость 13809 руб.

Актуальные проблемы в современной науке

(17%), сбор с промыслов 2912 руб., сбор с извозчиков 1128 руб., земельный налог 14464 руб. (18%), аренда городских зданий 1499 руб., другие налоги 45400 руб. (57%). Всего поступило 79 208 руб., а потрачено 73812 руб.: на содержание Думы 9308 руб., оплату квартир военным 2557 руб., содержание полиции 6605 руб. (9%), на пожарную команду 6091 руб. (8%), содержание мостов, бульваров, парков, ремонт зданий, мощения улиц, освещение 11400 руб. (14%), народное образование 16606 руб. (23%), медицинскую помощь и ветеринарию 2900 руб. (4%) [23].

Общая производительность всех городских фабрик и заводов составила 785000 руб. Общий торговый оборот Бахмута равнялся 2,9 млн. руб., причем мануфактурные и бакалейные товары продавались на сумму 1,6 млн. руб. 120 крупных магазинов и 143 лавки, 122 ремесленника производили товаров и услуг на 250000 руб. Только на мощение улиц в 1898 - 1899 годах было потрачено 17627 руб. [23].

С целью привлечения дополнительных средств для упорядочения Бахмуту и ежегодных ярмарок Дума обратилась в 1903 году в Хозяйственный департамента МВД с просьбой об установлении сборов от 1/8 до 1/2 копейки с пуда доставляемые в Бахмут товаров по железной дороге. Государственный Совет и царь Николай II позволили собирать по пол-копейки с пуда привезенных товаров на 5 лет, что дало 83,2 тысячи рублей для мощения улиц Николаевской, Большой и Малой Харьковской, Соборной на всем их протяжении [26].

Бахмутское земское собрание уезда накануне X съезда горно-промышленников Юга России в 1910 г. «переоценило все промышленные предприятия, в результате чего ценность их для получения земских налогов уменьшилась почти на половину. На размеры уездного налога это влияния не имело, поскольку земство, уменьшив на половину ценность торгово-промышленных предприятий изменило вдвое ценность земли. Губернский налог благодаря этой переоценке, значительно уменьшился для промышленных предприятий. Бахмутское земство брало по 4,98 руб. с каждой 1000 руб. оценки рудника, на все рудники Бахмутского уезда составляло 5500 руб. [27].

Бюджет Бахмута в 1912 г. составлял по доходам 157974 руб. и расходам - 157899 руб. Недоимки города поразным платежам составляли 36568 руб., то есть более 20 процентов годового бюджета. Запасной капитал Бахмута составлял более 35000 руб. [28].

На городскую полицию были возложены функции сбора налогов в городскую казну по окладным листам (964) квартирного и промышленного сбора на общую сумму 21 000 рублей, что в начале XX века составляло до 30 - 40% годовых поступлений в бюджет города. Промышленный сбор нужно было собирать из сотен магазинов и лавок, питейных заведений, извозчиков, ремесленников [29].

В период I Мировой войны ухудшилась работа полиции по взысканию земских сборов. В сентябре 1915 года вице-губернатор А. Тецнер указывал на бездействие пристава Бахмута Савина, его помощника Карлова, по вине которых недоимка губернского сбора составила 389400 руб. и окладного сбора из частных домов 777933 руб. Исправник уезда просил наложить на винные дисциплинарное взыскание, а пристав оправдывался - «много недоимщиков призваны на войну» [29].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Возложение на уездное земство и городскую Думу попечения о развитии, содержании учреждений образования, медицины, культуры, опеки, нижестоящих судов, коммунального хозяйства, путей сообщения, средств связи требовало законодательного расширения

базы местных налогов, что способствовало наполнению и бездефицитности бюджетов. Дальнейшее изучение проблемы бюджетообразования в деятельности земских учреждений местной власти даст новый полезный опыт для современной фискальной политики.

Литература

1. Материалы, собранные для высочайше учрежденной комиссии о преобразовании губернских и уездных учреждений. В 4ч. - СПб.: Тип. МВД, 1870-1871
2. Сборник правительственных распоряжений по делам, до земских учреждений относящимся. Изд.2-е. СПб.: Изд. хоз. деп. МВД, - 1872. - т.1.
3. Устав о городском и сельском хозяйстве /Свод законов Российской империи. В 16 т. - СПб., 1876. - т.12.
4. Мордовцев Д.Л. Десятилетие русского земства. 1864 -1875. - СПб.: Тип. А.А. Краевского, 1877
5. Общее учреждение губернское// Свод законов Российской империи. В 16 т.СПб.1892. - т. 2.
6. Шипов Д.Н. К вопросу о взаимных отношениях губернских и уездных земств. - М.1899
7. Ачадов Н.А. Государственная власть и местное городское и
8. земское самоуправление. - М.: Тип. Ф.Я. Бугре. 1907.
9. Пажитнов К.А. Городское и земское самоуправление // Великие реформы шестидесятых годов в их прошлом и настоящем. - СПб. 1913
10. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год. - Екатеринослав, 1865. Журналы Бахмутского уездного собрания за 1867 г. - Екатеринослав, 1868, - 119 с.
11. Новороссийский календарь на 1868 г. - Одесса, 1869.
12. Белявский Ф. Исторический очерк развития государственного контроля в России. М.: Пзд-е Народ. Комиссариата госконтроля, 1919.
13. Веселовский Б.Б. Децентрализация управления и задачи земства. Юбилейный земский сборник. - СПб.1914.
14. Положение о земских учреждениях со всеми относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. Сост. Мышь М.И. - СПб.: Тип. Лебедева, 1886.
15. Наказ податным инспекторам по губерниям Европейской России утв. управляющим Министерством финансов 12 авг. 1885 г. // Вестник финансов, промышленности и торговли. 1885. - Т. 3
16. Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1870 год V-му очередному земскому собранию. - Бахмут,1871. - 51 с.; Отчет Бахмутской уездной управы с 1 июля 1871 по 1 июля 1872. - Бахмут, 1872, - 83 с.
17. Отчет Бахмутской уездной управы с 1-го января 1875 по 1-е января 1876 года XI очередному земскому собранию. - Бахмут, 1876, - 90 с.; Отчет Бахмутской уездной управы за 1876 год XII очередному собранию. - Бахмут, 1877. - 190 с.
18. Новые узаконения о питейной торговле //Вестник финансов, промышленности и торговли. 1885. - №32.

Актуальные проблемы в современной науке

19. Новые узаконения о питейной торговле //Вестник финансов, промышленности и торговли. 1885. - №33.
20. Правила о розничной продаже напитков: Высоч.уत्व. 14 мая 1885 г. Полн. собр. законов Российской империи (ПСЗ). - Собр. 3-е. - т.5. - №2946.
21. Новороссийский календарь на 1855 г. - Одесса, 1856.
22. Справочная книжка Екатеринославской губернии на 1861 г. - Екатеринослав, 1860.
23. РГИА. - ф. 1284. - оп. 223. - д. 150. Ведомость об оборотах на ярмарках г. Бахмута за 1894 год; РГИА. - ф. 1290. - оп. 11. - д. 612. Опросный листок о состоянии г. Бахмута в 1896 году; РГИА. - ф. 573. - оп. 30. - д. 1008.Смета доходов и расходов по Бахмуту за 1896 год; РГИА. - ф. 573. - оп.30. - д. 1010.Отчет Бахмутской городской управы за 1896 год.
24. РГИА. - ф. 1288. - оп. 6. - д. 84.Отчет Бахмутской городской управы за 1899 г.; Смета доходов и расходов Бахмута за 1899 год; Отчет городской управы за 1899 г. - Бахмут,1900. - 129с.
25. Отчет Бахмутской городской думы за 1907 г. - Бахмут,1908 . - 105 с.
26. Дн.ОГА. - Ф. 11. - оп. 1. - д. 104, Переписка с земской Управой и предводителем дворян Бахмутского уезда, 1876 -1878 гг.
27. Смета доходов и расходов по г.Бахмуту на 1903 год. - Бахмут, 1903. - 86 с.
28. Сиринов М. Городской кредит //Городское дело. 1910. - №3. - с.329-135. Тотомианц В.Ф. Самоуправление и городское хозяйство. СПб. 1910; РГИА. - ф.1290. - оп.5. - д.230. Анкета г. Бахмута с различными статистическими сведениями за 1907-1909 гг.; Оценка недвижимого имущества г. Бахмута за 1908 г. - Бахмут, 1909.; Смета и раскладка денежных, уездных земских повинностей на 1911 год. - Бахмут,1911. - 200 с.
29. Смета доходов и расходов г.Бахмута на 1912 г. - Бахмут,1912. -121 с.
30. Дн.ОГА. - ф. 11сч. - оп.1. - д. 1302. Донесения уездных исправников, 1915г.

ХРИСТИАНСТВО В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУР ЗАПАДА И РОССИИ

Во многом особенности Римско-католической церкви объясняются ее историей, неотделимой от истории Западной Европы и от ценностей европейской цивилизации. После падения Западной Римской империи в конце V века церковь оказалась единственной организующей силой в Западной Европе, погрузившейся в междоусобную борьбу правителей небольших варварских государств. Папство качественно усилило свое экономическое и политическое могущество, выступило с претензиями на верховенство над светскими государями и рассматривало церковь как свое воинство.

Католическая церковь в XI — XIII веках вдохновила и отчасти возглавила так называемые крестовые походы на Восток с целью освобождения Святой Земли (Палестины) от мусульман. Средневековый католицизм отличался крайней нетерпимостью, жестоко преследуя всяческие ереси. Для борьбы с еретиками был учрежден специальный орган — инквизиция, запятнавший себя страшными преступлениями (в особенности свирепствовала инквизиция в Испании). В XV — XVI веках после открытия Нового Света католическая церковь выступала идейным вдохновителем европейской колониальной экспансии.

Вместе с тем западное Средневековье отличают страстный поиск истины, жажда подвига и бескорыстного служения Богу и людям. Поиск шел и в рамках богословия, ставившего глубокие философские вопросы и разрабатывавшего проблемы логики, и в деятельности возникших в XIII веке нищенствующих монашеских орденов — доминиканского и францисканского.

Огромную, если не центральную роль в формировании общеевропейского христианского наследия играла латынь, официальный язык Римско-католической церкви, язык писателей и философов, образованных людей и университетской молодежи. С этой точки зрения можно говорить о латинской традиции западного христианства, которую и представляет Римско-католическая церковь.

В России важнейшим событием явилось принятие князем Владимиром в 988 году византийского христианства (Крещение Руси) во многом определившего последующую судьбу России, развивавшейся с того времени в русле европейской христианской цивилизации и воспринявшей универсальный характер христианской религии.

Крещение Руси носило прогрессивный характер, явилось приобщением русского народа к великим традициям — к тысячелетней христианской, к библейской (ветхозаветной) и через Византию — к античной традиции. Уже в XI веке на Русь из Болгарии проникают славянские переводы христианских книг, новые переводы появляются в самой Руси, и, что является самым важным, возникает оригинальная русская христианская словесность. Ее замечательные образцы — «Слово о законе и

благодати» митрополита Иллариона, «Сказание о Борисе и Глебе», «Житие Феодосия Печерского», «Киево-Печерский патерик», сочинения Кирилла Туровского. На русской земле возводятся дивные церкви и храмы, многие из которых и по сей день являются шедеврами мировой архитектуры. Это — Софийский собор в Киеве (XI в.), Софийский собор в Новгороде (XI в.), Новгородская церковь Спаса на Нередице (XII в.), Успенский и Дмитриевский соборы во Владимире (XII в.), церковь Покрова на Нерли под Владимиром (XII в.) и др.

Монголо-татарское нашествие XIII века и иго явились тяжелым ударом для Руси. Отразилось иго и на русской церкви. Процесс национального возрождения начался лишь в середине XIV столетия, когда Москва стала центром объединения разрозненных удельных русских княжеств. В деле объединения Руси православная церковь сыграла свою прогрессивную роль

Время с середины XIV до середины XV века было эпохой расцвета христианской православной культуры на Руси. Русь испытала тогда благотворное влияние византийского исихазма — православного мистико-аскетического учения о пути человека к единению с Богом.

Несомненно, христианство принесло с собой из Византии на Русь высокий уровень культуры — нравственный опыт, философско-богословскую мысль, эстетические чувства. Церковное искусство оставило бесценные творения зодчества, иконописи, пения. Немаловажным было уже просто то, что Церковь способствовала распространению грамотности и смягчению нравов. Вместе с тем обретение новой веры было сопряжено с разрушением святынь прежней культуры. Чтобы утвердиться на Руси, христианство должно было вытеснить славянские языческие верования, «сокрушить идолов», которым прежде поклонялись. Поклонение матери-природе, земной и доступной, сменилось поклонением недостижимым и непостижимым «Небесам». Принятие христианства Киевской Русью — это пересадка на славянскую почву чужеродной культуры византийского, восточного христианства. В годы ордынского ига и смут Русская Православная Церковь мирила враждующих князей, она была хранительницей национальной культуры. Она занимала патриотические позиции в годы бедствий, вражеских нашествий. Так было и в 1812 г., и в Великую Отечественную войну 1941—1945 гг. Православие как «господствующее вероисповедание» пользовалось немалыми привилегиями. Выход из него по законам Российской империи вплоть до 1905 г. рассматривался как уголовное преступление.

В конце IV века происходит разделение единой Римской империи на Западную и Восточную. Судьбы церкви на Западе, где господствовал латинский язык, и в Восточной империи, в которой был распространен греческий язык, оказались различны. На различия в культуре, религиозных обычаях, обрядах наложились противоречия между растущими притязаниями римских пап на господство в церкви и стремление восточной церкви во главе с патриархом Константинопольским вершить дела самостоятельно. К этому прибавились разногласия по богословским вопросам (неодинаковое понимание отношения лиц Святой Троицы). В 867 году произошел разрыв между папой Римским Николаем I и патриархом Константинопольским Фотием. В начале X века наступило примирение, оказавшееся, однако, непрочным. В 1054 году патриарх Кирулларий и легат (посол) папы Льва IX Гумберт отлучили друг друга от церкви. Так произошло официальное разделение церквей. При этом за

западной церковью закрепилось название римско-католическая, а за восточной — греко-кафолическая, или православная.

В XVI в., в эпоху раннебуржуазных революций в Европе, христианство претерпело еще один крупный раскол. Католицизм был идеологической опорой феодализма, и потому начавшееся антифеодалное движение оказалось направленным и против католической Церкви. Вожди Реформации в Германии и Швейцарии — Мартин Лютер, Жан Кальвин и Ульрих Цвингли — обвинили ее в искажении подлинного христианства. Они призывали вернуться к истинной вере ранних христиан, ко «всеобщему священству», устранив посредников между человеком и Богом. По сути, была создана новая разновидность христианства, буржуазная по своему духу, — протестантизм. Протестантизму присущ индивидуализм в делах веры: каждый верующий вправе читать и интерпретировать откровение Божье — Библию. «Мысли и чаяния души не могут быть никому подвластны, кроме Бога, — провозглашал Мартин Лютер, — поэтому нелепо и невозможно повелениями принудить кого-либо верить так, а не иначе...» Протестантизм учил, что важны не столько обряды, сколько добросовестное выполнение каждым своих обязанностей, так что это учение о «мирском призвании», о том, что именно в добросовестном труде воплощает человек христианские заповеди. Всякий труд ценен, важен его нравственный мотив, а также прилежание и упорство. Мартин Лютер писал: «Если ты спросишь последнюю служанку, зачем она убирает дом, доит коров, моет клозет, то она может ответить: я знаю, что моя работа угодна Богу, о чем мне известно из его слов и наказа».

Реформация приняла в качестве высшего авторитета в делах веры Священное Писание, отказавшись от накопившихся за прежние века установлений — Священного Предания Церкви. Единственным посредником между людьми и богом она признала Христа, выдвинула идею всеобщего священства и оправдания только благодатной милостью, только верой, чтобы отказаться от посредничества целой армии клириков, покончить с продажей индульгенций, почитанием мощей, паломничествами и прочим. Это было новое понимание Бога и человека, Церкви, таинств, государства, свободы христианства, совести. Так к великому расколу на восточное и западное христианства XI в. прибавился в XVI в. новый — между средневековым христианством и христианством, ставшим на реформаторский путь.

С самого начала протестантизм разделился на ряд самостоятельных вероисповеданий — лютеранство, кальвинизм, англиканство. Позже возникло множество деноминаций, протестанских сект, этот процесс продолжается и в наше время, а прежние секты превратились в церкви, такие, как баптистская, методистская или адвентистская.

Для протестантизма было характерно стремление разделить сферы влияния духовной власти Церкви и светской власти государства: Богу — Богово, а кесарю — кесарево. Протестантизм переносил центр тяжести религиозной жизни с церковных форм на отдельную личность, ее совершенствование. Он упростил обрядность. В XX в. протестантизм выступил инициатором экуменического движения, т.е. движения за преодоление раскола христианства. К этому движению в 50-е гг. примкнула Русская Православная Церковь. Экуменическое движение и созданный им Всемирный Совет Церквей главное внимание уделяют ныне поиску стратегий развития современного

общества, преодоления нависших над человечеством угроз.

В XVII столетии Русская церковь пережила один из самых тяжелых кризисов в своей истории. К середине века многие образованные люди ощущали необходимость церковных реформ. Однако если одни стремились сохранить исконные русские традиции, то другие полагали необходимым реформировать жизнь церкви по греческим канонам. В начале 1650-х годов патриарх Никон предпринял реформу, которая сводилась к приведению обрядов русской церкви в соответствие с греческими. Это вызвало протест ревнителей старины, усмотревших в никоновских реформах отступление от православия. При поддержке царя Алексея Михайловича («Тишайшего») реформы эти проводились силой, что способствовало церковному расколу, отпадению от церкви сторонников старых обрядов — старообрядцев. Наиболее выдающимся борцом за старую веру был протопоп Аввакум Петров, автор знаменитого «Жития» — замечательного памятника русской литературы, в котором Аввакум описал свою жизнь и борьбу. Старообрядчество подверглось суровым гонениям. Аввакум со своими подвижниками в 1682 году был сожжен в срубе. Репрессии против старообрядцев продолжались в XVIII и XIX веках. Однако, несмотря на преследования, старообрядчество выжило и внесло значительный вклад в русскую культуру.

Уже в начале XVIII века старообрядчество распалось на ряд течений, называемых толками, или согласиями. В настоящее время старообрядцы подразделяются на два больших направления. Это — поповцы, сохранившие духовенство, и беспоповцы, которые духовенства не признают. Поповцы представлены двумя церквями — Русской православной старообрядческой церковью, возглавляемой митрополитом Московским и всея Руси, и малочисленной церковью древлеправославных христиан — старообрядцев во главе с архиепископом Новозыбковским, Московским и всея Руси (резиденция архиепископа в городе Новозыбкове Брянской области). Наиболее многочисленным направлением беспоповства является Поморское согласие.

Как ни одна другая мировая религия, христианство за два тысячелетия своего существования пережило немало трагических эпох. И ныне крещеное человечество испытывает глубокий религиозный кризис. Утрачен великий смысл искупительной жертвы Христа Спасителя.

Вся история христианства была не чем иным, как единым и великим поиском жизненно мудрого пути к Богу, укореняясь во Христе и творчески пропитывая лучами Его Света ткань человеческой жизни. Но этот путь был усеян терниями, полит кровью тех, кто поверил в Спасителя. Несмотря на то, что в Священном Писании проповедовался дух любви — к Богу, к ближнему своему, к народу своему, к власти, — заповеди Христа либо искажались, либо вовсе попирались людьми, и власть имущими в первую очередь.

Переживет ли христианская религия эпоху крушения идеалов, кризис безбожия, вступит ли она в свое третье тысячелетие обновленной, очищенной от разногласий православия, католицизма и протестантизма; от стяжательства и греховности людей, именующих себя христианами; освободится ли от гордыни и скверны, словно ракушками, облепленная ныне, — будет зависеть от многих факторов. И в первую очередь — от возрождения истинной духовности и истинной веры.

Литература:

1. Религия. История и современность: Учебник для вузов / Под ред. Ш. М. Мунчаева. - М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998.-264 с.
2. Религии мира 10-11кл.; Пособие для общеобразоват. учеб. Заведений / Л. Г. Жукова, А. В. Журавский А. В., Пименов - М.: Дрофа; Наталис, 1997. - 272 с.
3. Гордиенко Н.С. «Крещение Руси»: факты против легенд и мифов. - Л.: Лениздат, 1984 - 287 с.
4. Свеницкая И.С. Раннее христианство: страницы истории - М.: Политиздат. 1987. - 336 с.

ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВАЛА СССР

Многие аналитики считают, что два последних десятилетия XX века были периодом значительных геополитических изменений и вытекающих из них кризисов. Эти события, несомненно, происходят вследствие распада Советского Союза и, следовательно, окончания эпохи холодной войны. Действительно, последствия распада СССР более важны, чем его саморазрушение. Одно из последствий распада Советского Союза было появление множества кризисов в различных регионах. В литературе по международным отношениям «кризис» определяется как ситуация, в которой традиционное равновесие системы претерпевает радикальные изменения в результате воздействия новых факторов. Поскольку эти факторы, все больше угрожают основе старой системы, кризис становится все более острым. Согласно этому определению, система предполагает иерархию подсистем. По этой причине, кризис в системе правления может привести к кризису в региональных и даже международных системах. В этом смысле, если кризис оказывает влияние на региональные и международные системы, он будет тесно связан с геополитикой. Геополитика (под действием кризиса) влияет на интенсивность кризиса.

В тех регионах, которые не являются геополитически значимыми, кризисы редко принимают масштаб региональных или глобального, в то время как малые кризисы в геостратегических регионах могут быстро возрасти до угрожающих размеров. Изучение различных кризисов показывает, что геополитический подход способствует пониманию источников кризиса, а затем проложить путь для управления кризисными ситуациями и, наконец, привести к их урегулированию. Кризис в геополитическом смысле имеет различные аспекты и интенсивность.

Кризисы и геополитические изменения оказывают прямую и диалектическую взаимосвязь друг с другом. Кризис может привести к геополитическим изменениям, и, наоборот, геополитические изменения могут разжечь новые кризисы. С этой точки зрения распад Советского Союза – одно из самых важных геополитических событий XX века – привел к различным последствиям в разных регионах. В странах Балтии, например, и в некоторой степени, в Восточной Европе и Центральной Азии, эти геополитические изменения были преодолены с известной легкостью. Но на Балканах и Кавказе, эти изменения все еще вызывают обеспокоенность международного сообщества. Распад СССР вызвал к жизни новые кризисы, воздействуя на ситуацию тремя факторами. А именно – возрождение национальной идентичности, изменение в геополитике власти и в экономической значимости, характере различных геополитических зон на территории бывшего Советского Союза.

Идеология эпохи холодной войны и создала атмосферу соперничества между двумя сверхдержавами, скрыв, устранив из политической жизни многие идентичности и этнические стремления. После окончания холодной войны и

устранения идеологического щита проблемы, которые прежде были вторичными, внезапно вышли на передний план и создали критическую массу напряженности. Таким образом, исторические претензии и этнические различия стали одним из наиболее важных факторов в формировании большинства современных кризисов. Этот феномен сконцентрировался в Евразии, на Балканах, Кавказе и Центральной Азии. Стихийные поиски этнических общин, самоутверждение, независимо от этнической численности, на титульных территориях, «контроль над родиной», привели к межнациональным, конфессиональным, гражданским войнам и затяжным конфликтам.

Многие из новых государств заявили претензии на часть родины, которая мол, была разделена искусственными административными и государственными границами, и, следовательно, должна быть возвращена. Исследования показывают, что националистические мотивы более всего обременяют государственность, несут ответственность за межнациональную напряженность. Этноцентризм не является новым явлением. Он существовал в прошлом в различных частях мира и продолжает существовать. Этнический «нарциссизм» всегда обитал на Кавказе, но после развала СССР, он приобрел наиболее радикальные, а в чем-то искаженные формы и политический подтекст.

С распадом СССР, возникновением вакуума власти на постсоветском пространстве, геополитическое соперничество получило новый импульс во многих регионах. Новые политические силы, будь то внутренние или иностранные, сыграли и продолжают играть свою роль. Кроме того, многие кризисы, как в Чечне или Карабахе, возникшие в далеком прошлом, вспыхнули вновь. Эти события в свою очередь проложили путь к соперничеству, к прямому или косвенному вмешательству региональных держав и межрегиональных союзов.

Цветные революции, которые произошли в трех из 15 бывших советских республик, – пример откровенного вмешательства извне. Таким образом, в первые годы после распада СССР, препоручив России ее озабоченность внутренними проблемами, региональные и межрегиональные силы нашли возможность конкурировать друг с другом на постсоветском пространстве, реализуя свои цели и заполняя вакуум власти. В том числе в решении масштабных геополитических и геостратегических проблем регионов. Западные державы и в частности США, относящие Евразию к важнейшим стратегическим регионам в своей внешней политике, пытались по-своему соединить звенья евразийской цепи отношений, создавая новые условия, получая сферу влияния и присутствия в ключевых регионах.

А Россия, рассматривая эти регионы в парадигме национальной безопасности, пыталась нейтрализовать влияние своих геостратегических соперников. Геополитическое значение новых образований имело двоякие последствия для регионов. С одной стороны, они привлекли к себе новых партнеров из числа региональных и межрегиональных сил, лишая Россию возможности вернуть контроль над периферией бывшего СССР. Соперничество между претендентами на власть в регионах создало путаницу в сознании лидеров новых стран и затруднило формулирование собственной внешней политики.

Распад СССР изменил геэкономическое значение Центральной Азии

и Кавказа. Страны со значительными энергетическими потенциалами приобрели солидный вес и самостоятельность в международном перераспределении стратегических средств в качестве новых снабженцев сырьем и энергоресурсами. Одним из существенных природно-географических факторов новой конфигурации постсоветского пространства стала неустойчивость инфраструктуры, соединяющей бывшие советские республики с внешним миром. Удаленность от главных морских коммуникаций Центральной Азии и Кавказа (кроме Азербайджана и Грузии) осложняет существование молодых государств.

Чтобы компенсировать географические недостатки они идут на различные компромиссы с соседями, подчас становясь зависимыми от них; из-за такой малости, как доступ к открытому морю. Из-за неблагоприятных географических условий, наличия споров в регионе и соперничества между лидерами, транзит товаров и энергетики сталкивается с трудностями. Соперничество между великими державами по поводу маршрутов прокладки нефти и газопроводов через территории новых государств Закавказья усугубляет ситуацию в регионе. И после многолетних дискуссий, экономических санкций и других демаршей, эта проблема все еще остается. Последнее обстоятельство накладывает на отношения параллельных партнерских групп – Севера-Юга, соединяющих общими маршрутами интересы Ирана и России, и Запада-Востока, при доминанте Запада, с другой, дополнительный груз проблем.

Итак, из всего выше сказанного, можно понять, что причин, как образования, так и распада было больше, чем мы могли себе представить. Естественно, что причинами распада послужило то, что власти хотели централизованного государства во главе с коммунистической партией, в этом были и свои плюсы, и свои минусы. Однако, это союзное государство не приказало долго жить. В распаде СССР прежде всего виновата правящая верхушка. Власть перенесла острейший кризис, после которого все попытки восстановления прежней системы не приводили к успехам. Перестала существовать единая партийная система, появились другие партии. После кризиса многие республики просто не захотели терпеть диктатуру центральной власти, им нужна была своя власть, независимость, в конечном счете, они признавали свой суверенитет и больше не относились к СССР. Это был еще один удар по центру. Разрабатывались новые соглашения и декларации, власти пытались удержать все на месте, но эта политическая система уже отжила свое.

Литература:

1. Богомолов Б.А., Блашенко В.С. Распад СССР в контексте решения национального вопроса. – М.: Наука, 1999.-265 с.
2. Боффа Д. История Советского Союза. В 2-х томах. - М.: «Международные отношения», 1994. – Т 2. – 54 с.
3. Валиуллин К.Б. Глава 10. Эпоха «перестройки» (1985-1991 гг.)// История России. XX век/ Валиуллин К.Б.,Зарипова Р.К.. – Уфа:
4. РИО БашГУ, 2002. – 234с.